

श्री विजयवाच

या अंकांत —

- रामायणकालीन समाजव्यवस्था
- अध्यात्मिक बागबगीचा
- पूर्णयोगाद्या साधकासाठी मार्गदर्शन
- 'अद्य आग महणजे छहाचा प्रकाश'
- संताड्या रसाळ कथा
- दैवी प्रेम महणजे मारा-पित्यांत्रे
- मुलांस उपदेशापर प्रभ
- भाईचे काण कर्हीही किंडू शकत नाही।
- हरिमजनांचे महात्म्य
- सुविचार संग्रह
- विस्तारे पुण्य-हमरण
- शिरडी घट

सेप्टेंबरी १९६७

स्थापना १९२६

साईबाबांच्या मूर्ती,
पूजेची भांडी

व
चांदीचे

सोन्याचे

मोत्याचे

सर्व प्रकारचे दागिने तयार करणारी मुंबईतील विश्वास

सुप्रसिद्ध पेढी

ई. आर. मालपेकर,

जितेकर चाळ, ठाकुरद्वार, मुंबई नं. २

टे. नं.

३५५७३१

श्री साई वा कसुधा

सारं कांहीं आपल्या निस्सीम भक्तिभावावर अवलंबून आहे. नाना द्येत्रांच्या आम्हीं वाच्या करतो. दरवर्षीं तीर्थयात्रा करण्याचा कियेकांचा उपक्रम घालू असतो. परंतु ज्यांनी शिरडीची चारी केली व बाबांचे दर्शन घेतले त्यांना नाशिक, त्र्यंबकेश्वर, पंढरपूर किंवा काशी, गया आदि तीर्थक्षेत्रांस गेल्याचे पुण्य लाभले. 'शिरडी आमुचे पंढरपूर.' असें ह. भ. प. दासगणूमहाराज या सत्पुरुषानें उगाच का म्हटले आहे? समर्थ साईंवाबांचे दर्शन हेंच त्यांच्या भक्तांना योग्य साधन वाटते. त्यांच्या पादकमलांवर मस्तक ठेवणे म्हणजे त्रिवेणी स्नान अशी तेथें येणाऱ्या भक्तांची भावना असते आणि 'भाव तेथें देव' हें का सांगायला हवे?

— श्रीसाईसच्चरित्

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानाचे अधिकृत मासिक]

वर्ष ४५ वॅ]

फेब्रुवारी १९६७

[अंक ११ वा]

: संपादक :

श्री. वी. जी. पोतनीस

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साई निकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कलजवळ,
प्लॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४.

प्रिय वाचक—

अलिकडच्या काळांतील थोर सत्पुरुष श्री दासगणू महाराज हे श्रीसाईं बा
परमभक्त होते. त्यांच्या दर्शनानें त्यांच्या मनाला उपरति झाली व त्या
पोलिसखात्यांतील मोठ्या अधिकाराची जागा सोळून व डफ तुणतुणे घेऊन लाव
म्हणून जनतेचें मनोरंजन करण्याचा त्यांना जो छंद लागला होता, त्याचाही त्या
करून ते बाबांचे गुणगान करू लागले. कीर्तनाच्या रूपानें त्यांनी जनतेंत भक्तिभाव
प्रभावी प्रचार केला. त्यांच्या वार्णीत आत्यंतिक रसाळता होती व काव्यांत प्रस
माधुरी ओतप्रोत भरलेली होती. बाबाच त्यांचे सर्वस्व होते.

बाबांच्या दैवी—गुणांची श्रीदासगणू महाराजांना उत्तमप्रकारे प्रचीति आं
होती. एकदां त्यांना पंढरपूरच्या तीर्थयात्रेला जायचे होते. बाबांनी त्यांचा मने
बरोबर ओळखून त्याना बसल्याजागीं चंद्रभागेचे दर्शन घडविले, आणि म्हणू
'शिरडी आमुचे पंढरपूर' अशी त्यांची भावना झाली.

भक्तीचे महिमान हें असें आहे. बाबांचे ज्यांना प्रत्यक्ष दर्शन घडले व त्या
त्यांची बोघवचनें प्रत्यक्ष ऐकावयास मिळालीं ते खरोखरच धन्य होत. परंतु त्या
प्रत्यक्ष देहानें सर्व भक्तांना सर्वकाळीं कसे उपलब्ध होणार? आज देहानें ते आमचा
नसले व प्रत्यक्ष देहांत त्यांचे दर्शन घेण्याइतके आम्ही भाग्यवान् नसलें तरी त्या
आपल्या मागें आपली शिकवण, आपलें तत्त्वज्ञान ठेवलेच आहे कीं नाहीं? त्याच्या
ज्यांची संपूर्ण श्रद्धा आहे त्यांनाहि तेंच भाग्य आजकाल लाभत आहे. मात्र 'सा'
आम्हां परब्रह्म। साईंचि आमुचा परमार्थ परम। साईंचि श्रीकृष्ण, श्रीराम
निजराम श्रीसाई ॥' अशी आपली भावना झाली पाहिजे.

या जगांत आम्ही कशा रीतीनें वागावें, भूतमात्रांबद्दल दयेची व करुणेची हृ
कशी ठेवावी, कीडमुऱ्यांतहि प्राण असतो. जसा आपला प्राण तसा त्या कीडमुऱ्यां
प्राण, हें भूतदयेचें तत्त्वज्ञान आम्ही अहर्निश कसें आचरणांत आणावें, सर्वभूतीं बंधुम
ठेवून जगांत यावजीव कसें वावरावें, त्याचप्रमाणे आपल्या वांट्यास आलेला रोज
कामधंदा करीत असतां व तो मन लावून कौशल्यापूर्वक करीत असतां किंवा
सुख-दुःखाचे प्रसंग आले तरी मन विचलित होऊं न देतां 'ठेविले अनंते तैसे
रहावें। चित्तीं असें द्यावें समाधान' हे तत्त्व अंगीं बाणवून जीवनयात्रा कशी प
पाढावी, याची ठसठरीत शिकवण बाबांनी आम्हाला परोपकारीने देऊन ठेवली आ-

ती शिकवण आचरणांत आणण्यासाठीं झटणे, तिच्याशीं एकरूप होणे, यांतच आमचा उद्धार आहे. त्यांतच आमच्या जन्मा आलियाचें सार्थक आहे.

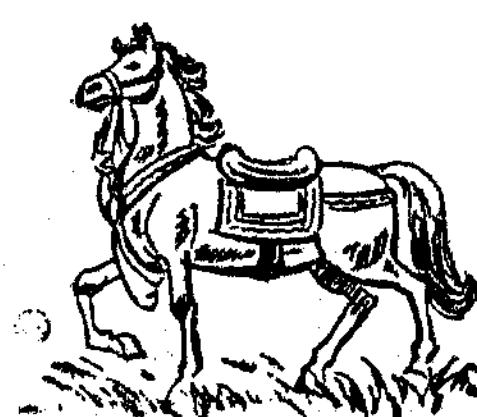
कोणत्याही परिस्थितीत आम्ही मन विचलित होऊं देतां कामा नये. मन एका जागीं स्थिर ठेवण्याचा सराव केला पाहिजे. हें आमच्या फायद्याचें, आमच्या उद्धाराचें कलम आहे. मग तें आचरणांत आणण्यासाठीं नको का झटायला ?

आपल्या मनाची अशी संपूर्णतया भावना झाली पाहिजे कीं, ‘पंढरींत विष्णु रखुमाईं। त्यांच्या दर्शनीं जी नवलाईं। तेंचि विष्णु दर्शन देईं। बाबा साईं शिरडींत ॥’

बाबा श्री दासगणू महाराज यांच्यासरख्या आपल्या भक्तांशीं बोलत असतां छातीठोकपणे सांगत असत कीं, पंढरीला जपण्याची यातायात कोणी करायला नको. तुमच्या ठार्यां भक्तिभाव खंबीर असला तर तुम्ही अहांत तेशें विष्णु प्रकट होईल व तो तुम्हांला दर्शन देईल. त्याची तुम्ही काळजी नका करूं. ‘हो हो प्रकटेल विष्णुमूर्ति। भक्त भावार्थी पाहिजे।’ हें वचन बाबांचें आहे. आणि नंतर बाबा भक्त पुंडलिकाचें उदाहरण पुढे ठेवून म्हणतात—‘पुंडलिके वडिलांची सेवा। करूनि सुलविले देवाघिदेवा। पुंडलिकाच्या त्या भक्तिभावा। विटे विसावा घेतला !!’

हे उदाहरण किती बोलके आहे ? बाबानीं सांगितल्याप्रमाणे पुंडलिकाचा तो भक्तिभाव, ती निष्ठा आमच्याठार्यां जागृत होवो व आम्हांला तें पुण्यपावन दर्शन घडो, हीच बाबाच्या चरणीं आमची अनन्यभावें प्रार्थना.

—संपादक

रामायणकालीन समाजव्यवस्था

भारताचे वैशिष्ट्य

समाज म्हणजे एकच संस्कृति, एकच विचार आणि एकच आचार असलेल्या माणसांचा समुदाय. 'समाज किंवा जाति नकोत' असें म्हणून चालणा नाही; कारण की, समुदायांत राहाऱ्ये हा माणसाचा स्वभाव आहे. पश्चात्सुद्धा समाजाची कल्पना आहे. माणूस समाजाची कल्पना बुद्धीच्या जोरावर करीत असते तर पश्चु प्रेरणांच्या जोरावर करीत असतात. तात्पर्य हे की, समाज असणारच समाजव्यवस्था कशा प्रकारची असावी, हाच महत्वाचा प्रश्न आहे. तो धर्मप्रधान, कामप्रधान किंवा अर्थप्रधान असावा? तिच्यावर राजसत्तेचे नियंत्रण असावें की धर्मसत्तेचे नियंत्रण असावें? वगैरे प्रश्नांचा विचार समाजव्यवस्थेत करावयास पाहिजे. समाजव्यवस्था 'किंप्रधान' असावी? रामायणांत वरील प्रश्नांची निश्चित उत्तरे वाचावयास मिळतात.

समाजव्यवस्था फक्त अर्थप्रधान असली तर चालेल की नाही? मानवी मनाला व्यापून राहिलेली दोन तत्त्वे आहेत—अर्थ आणि काम. 'स्वोदरपूरणार्थे धनम्' धन प्रत्येकाला हवेच. अर्थप्रधान समाजव्यवस्थेचे विचारवंत केवळ भूक आणि कुटुंब यांचाच विचार करतात. ते असें म्हणतात की, व्यक्तीच्या मनांतील पहिला हेतु 'स्वोदरपूरणार्थे धनम्' हा असल्यामुळे समाजरचना अर्थप्रधान असावयास पाहिजे. त्यांच्या मताप्रमाणे मानवाची सर्व दुःखे मानवाचे अंतःकरण निर्माण करीत नाही, तर अर्थाचे उत्पादन आणि त्याची विषम वांटणी यांमुळे निर्माण होत असतात. ते असें म्हणतात की, अर्थाची विभागणी योग्य झाली तर ही सर्व पृथ्वी नंदनवनच होईल. 'द्रव्याचा अभाव म्हणजे दुःख आणि द्रव्याची विपुलता म्हणजे सुख' अशा तन्हेचे समीकरण त्यांनी केलेले आहे. परंतु जगांतल्या कोणत्याहि समाजाकडे पाहिले तर हा प्रश्न निर्माण होतो की, धनवान् धरांचा नाश आणि द्रव्यहीन धरांची वृद्धि कां वरै होत असावी? ही एक मोठी समस्या आहे. राष्ट्र किंवा व्यक्ति जेवढी जास्त धनवान् तेवढी तिची नाशाकडे जास्त प्रवृत्ति दृष्टीला पडते. डॉ. आर. आर. कुळी-स्कीच्या "बॉलन्स ऑफ बर्थ ओव्हर डेश" नांवाच्या पुस्तकांत या विषयाची चर्चा केलेली आहे. ते असें म्हणतात की, उत्तर आणि पश्चिम युरोपांतले लोक पूर्व युरोपपेक्षां जास्त श्रीमंत आहेत; परंतु त्यांची जनसंख्या दिवसेंदिवस वैगाने घटत चालली आहे;

त्याच्चप्रमाणे मांरिशमध्ये सुमारे शंभर वर्षापूर्वी तु भागांत युरोपियन आणि फ्रेंच लोकांची वस्ती होती आणि तु भागांत गरीब हिंदी लोक होते. परंतु आज त्या उकाणी जवळ जवळ सगळे हिंदीच लोक आढळतात—ज्ञामुळे असे वाटते की, हा क हिंदुस्थानचा भाग कां नसावा ? युरोपांत, अमेरिकेत किंवा हिंदुस्थानांव पहा—सर्व इकाणी द्रव्य आणि वंशनाश यांचा समन्वय आढळून येतो. धनवान् समाज जगू कर नाही आणि निर्धन समाज मरु शकत नाही. समाजरचना ही नाशकारितां आहे की समाजाच्या धारणासाठी आहे ? द्रव्यांत समाज रक्षण करण्याची शक्ति नसती, तर अर्थप्रधान समाजव्यवस्थासुद्धां चालली असती; परंतु द्रव्य आणि समाज-क्षण यांचे साहचर्य जगाच्या इतिहासांत आढळत नाही. म्हणून द्रव्यमध्ये समाजधारणेची शक्ति नसल्यामुळे द्रव्य हैं समाजाचे अंग म्हणतां येईल. पण प्रधान अंग होऊं शकणार नाही. म्हणून अर्थप्रधान समाजरचना टिकूं शकत नाही.

कामप्रधान समाजव्यवस्था—कीं ज्याकरितां फ्राईड, झुंग, ऑडलर वगैरे ओरहून आंगत आहेत की—ती गोष्ट केव्हांही होणे शक्य नाही. ली आणि पुरुष हे तक कामविकारांचेच पुतळे आहेत काय ? ली केवळ पत्नीच आहे काय आई, दीण, आजी या सर्व तिच्या अवस्था आहेत. त्याच्चप्रमाणे पुरुष केवळ पतीच नव्हे ख बाप, आजोबा, भाऊ वगैरेही आहे. मानवजातीच्या प्रत्येक वासनाविकाराचा जेथे योग्य विचार केलेला असेल, तीच समाजरचना टिकूं शकते. म्हणून जिच्यांत ज्ञानाची बरोबर व्यवस्था केलेली आहे आणि अर्थाची विभागणी योग्य प्रमाणांत केलेली आहे, अशी घर्मप्रधान समाजव्यवस्था असावयास पाहिजे आणि अशाच तकारची समाजव्यवस्था रामकालीन महापुरुषांनी मूर्तिमंत अमलांत आणलेली होती.

समाजरचनेवर धर्माचे नियंत्रण असावें कीं राजसत्तेचे ? समाजरचनेवर धर्माचेच नियंत्रण असलें पाहिजे. रामकालीन व्यवस्थेत तशाच प्रकारचे नियंत्रण होते. राजसत्तेचे नियंत्रण पुष्कळ काळपर्यंत टिकूं शकत नाही. यांपैकीं जास्त महत्वाची कुठली राजसत्ता कीं धर्मसत्ता ? याचा विचार करू लागलों तर या प्रश्नाचे उत्तर ‘राजसत्तेचा नाश’ हाच शेवट असल्यामुळे ‘राजसत्ता नव्हे तर धर्मसत्ताच’ असे मिळेल. जगांत कैक राजे आले आणि गेले. त्यांची सत्ता नाहीशी झाली, परंतु धर्माची सत्ता अचाधित चालू राहिलेली आपल्या दृष्टीस पडते. युरोपचा इतिहास पहा—ज्युलियस सीज़र, ऑगस्टस सीज़र, शार्ल्सेन, १४ वा छुर्द, त्यांची सत्ता काय कमी होती ? पण आज त्यांचा मागमूस तरी आहे काय ? परंतु तोच खिश्चन धर्म आज दोन हजार वर्षांपासून युरोपच्या हृदयावर आपले साम्राज्य चालवीत आहे. त्याच्चप्रमाणे हिंदुस्थानांत जगजेता शिकंदर (अलेक्झांडर) वांकड्या दृष्टीने ज्याच्याकडे पाहूं यकला नाही असे साम्राज्य, चंद्रगुप्त, हर्ष, अकबर, औरंगजेब यांसारख्या राजांची मोठमोठीं साम्राज्ये सुद्धां नष्ट झालीं. ऐहिक

सत्ता शाश्वत काळाच्या हृषीने क्षणभंगुर असल्यामुळे ती समाजाचे नियंत्रण करूं शकत नाही; परंतु धर्मसत्ता मात्र छिन्नविच्छिन्न स्थिरोत्तम सुद्धां मानवी मनावर आज साम्राज्य गाजवीत आहे. धर्मप्रधान समाजव्यवस्था म्हणजे जिच्यांत जाति आणि वर्णश्रीम यांचा पूर्ण विचार असेल ती. वर्णश्रीमव्यवस्थेशिवाय समाज टिकूं शकणार नाही. रामराज्याने ही गोष्ट सिद्ध करून दाखविली आहे.

प्रत्येक वासनाविकाराचें योग्य नियंत्रण आणि भुकेच्या प्रश्नाचें विचारपूर्वक उत्तर समाजव्यस्थेत असलेंच पाहिजे. वर्णाश्रमांना प्रमाण मानल्याशीवाय ही गोष्ट शक्य नाही. म्हणून आज नाही उद्यां हाच घर्म जग स्वीकारील तेव्हांच त्याला तरणोपाय आहे. परंतु आपले 'गुरु' पाश्चात्य ही गोष्ट मानीत नाहीत, मग आपण कशी मानावी? मूखींनो! डोळे उघडून पहा तर खरे!

जगाच्या इतिहासांत राजाचा जो धर्म तोच प्रजेचा धर्म ही गोष्ट आढळते. सुमांजांत 'राजा कालस्य कारणम्' ही प्रवृत्ति दिसते. या नियमाला भारतभूमि अपवाद आहे याचें कारण भारताची वर्णाश्रमयुक्त समाजव्यवस्था. त्याच्यांत मानवाच्या प्रत्येक गोष्टीचें समाधान होत असल्यामुळे राजाचा धर्म वाटेल तो असला तरी प्रजेला स्वतःचा धर्म किंवा व्यवस्था सोडण्याची इच्छाच होत नसे. कारण त्यांना तसें करण्याची गरजच नव्हती. असें क्वचितच पाहायला मिळतें कीं राजाचा एक धर्म आहे आणि प्रजांदुसन्याच धर्माचे पालन करणारी आहे ! प्रत्येक ठिकाणी राजाचा धर्म प्रजेने स्वीकारलेला आहे. युरोपांत कॉन्स्टेटाईन बादशाहाने खिस्तीधर्माचा स्वीकार केल्याबरोबर प्रजेने पण त्या धर्माचा अंगीकार केला. स्पेनमध्ये मूर लोक आले त्यावेळी तेथील लोक मुसलमान झाले; आणि मूर लोकांना हांकलून देऊन फर्डिनान्ड आणि इसबेला आली आणि ताबडतोब खिस्ती धर्माची पुन्हां स्थापना झाली. त्याचप्रमाणे मध्यआशिया आणि आफिका शंभर वर्षांत मुसलमान झाले; आणि त्याच मुसलमानांचे साम्राज्य या भारतवर्षात पांचशे वर्षपर्यंत चालूनही बहुसंख्य प्रजेवर तिचा कांहीही परिणाम झालेला नाही. ज्या खिस्तीधर्माच्या वावटळीखालीं संपूर्ण युरोपखंड वांकले, त्याचे बाण भारतावर कां बोथट व्हावेत ? ज्या बौद्धधर्मानें चीन व जपान यांना अंकित केले, त्या बौद्धधर्माला हिंदुस्थानांतून-त्याच्या खुद जन्मस्थानांतून कां पकून जावे लागले ! याचें कारण एकच कीं, मानवाच्या शारीरिक, मानसिक आणि बौद्धिक गरजा लक्षांत घेऊन त्यांची योग्य व्यवस्था केलेली असल्यामुळे दुसन्या गोष्टीचे फारसे महत्त्वाच नव्हतें, आणि हे वैशिष्ट्य म्हणजेच वर्णाश्रमव्यवस्था-जी रामराज्यांत होती.

राजसत्तेची प्रवृत्ति नाशाकडे असते, आणि धर्मसत्तेची प्रवृत्ति स्थैर्यांकडे असते. त्यामुळेच धर्मप्रधान समाजव्यवस्था मानण्यांत आली होती. त्या समाजव्यवस्थेचे हैं वैशिष्ट्य होतें की, तिच्यांत अर्थे आणि काम यांचा योग्य विचार म्हणजेच चातुर्वर्ण्य

वस्था—उत्कृष्ट असल्यामुळे, माणसाच्या प्रत्येक अडचणीचे आणि गरजांचे समान केलेले असल्यामुळे, राजाचा वाटेल तो धर्म असला तरी लोक आपला धर्म डायला तयार नसत. समाजावर ऐहिक सत्ता, अर्थाची सत्ता किंवा कामाची सत्ता लत नाही. याचा पूर्ण विचार रामायणाने केला होता. म्हणूनच त्याने धार्मिक सत्तेला त्व दिले होते. विकार, वासना, अर्थ आणि काम यांचा पूर्ण विचार केलेली सत्ताच राजावर चालू शकते.

रामकालांत प्रत्येक व्यक्ती स्वतःचा धंदा करीत असे. वटिल तेवढा फायदा एषासारखा असला, तरी दुसऱ्या धंदेवाल्या माणसाच्या पोटावर पाय आणण्याचा न कोणालाही नव्हता—वृत्तिसंकराळा मुळीच स्थान नव्हते. दुसऱ्याचा धंदा करणाळा मोठा दंड करण्यांत येत असे. धर्मप्रधान समाजव्यवस्था असल्यामुळे वृत्तिसंकराळा जागाच नव्हती. “ सद्जं कर्म कौतेय सदोपमपि न त्येजत् ”

अनुवंशाचा पूर्ण विचार करून समाजांत विवाह केले जात असत. मोहामुळे ग्रंथ करायला परवानगी नसे. मुक्त प्रणय याला तर स्थानच नव्हते. विवाहसंस्था रामराज्याचे वैधिक्य होते. आज पाश्चात्य लोक “वैशानिक संशोधन” करीत आहेत. रामायणकाळांत त्याचा पूर्ण विचार करून अंमल पण करण्यांत येत असे ! ग्रंथांचे त्याकाळी उत्तम विवाह होत असत आणि सात सात पिढ्यांपर्यंत रक्ताची खिता पाहण्यांत येत असे.

रामराज्याच्या संशोधनांतून कांही मिळेल या आशेनेच लोक संशोधन Research) करीत आहेत. त्याच्या शोधांत दोनचार मिळ्याचे प्रयत्न जातीलही, आंतसुदां कांही आश्रय नाही; कारण की कित्येक गाड्या गेल्यानंतरच रस्ता तयार होतो. सायकलच्या टायर्सनी तयार होत नसतो !

रामराज्यांत समाजसेवा होती काय १

समाजसेवेचे मुख्य लक्षण म्हणजे समाजशिक्षण. आणि ते मंदिरांत मिळत असे. मंदिरे म्हणजे लग्नसमारंभ साजरे करण्याची आणि गप्पा मारण्याची ही जागा, ही कल्पना विसाव्या शतकांत शोभते! परंतु त्या काळी तर नैतिक विचारांची चर्चा मंदिरांत होत असे.

दुसरी गोप्य रुग्णशुश्रूपा. त्याकारितां वैद्य गरीबांना फुकट औषध देत असत. परंतु श्रीमंतांपासून जीवननिर्वाहासाठी जास्त द्रव्य घेत असत. रामराज्यांत लोक स्वेच्छेने कर देत असत, हे सांस्कृतिक उच्छलेचे निदर्शक होय. ज्या समाजांत (सोसायटी) मी जन्मलो त्या समाजाचे माझ्यावर ऋण आहे, म्हणून ‘सोसायटी टॅक्स’ केवळ

श्रीमंतच नव्हे, तर चार आणे मिळवणारा मजूर सुद्धां देत असे. परंतु आज ते मान पकडली जाईच किंवा जबरदस्तीनें वमूल केला जाण्याची शक्यता असल्यामुळे नाइलाजास्तवच किंवा संकटाच्या भीतीनें श्रीमंत राजसत्तेला कर देत असतात. दुसों म्हणजे स्वयंस्फूर्तीं म्हणून प्राप्तीचा कांहीं भाग देण्यांत येत असे; आणि आज ते लक्षाधीश सुद्धां गवर्नें लक्ष्मीनारायणाच्या मंदिरांत पैसा फेंकून देतो! जगाच्य इतिहासांत स्पृहणीय आणि विलोभनीय कोणती वस्तु असेल तर ती रामराज्यांतोल स्वयंस्फूर्तीं ही पद्धति होय.

रामराज्यांतील कामे सहकाराच्या भावनेने होत असत. लग्नाचे वेळी जी अहेराची पद्धति आहे ती वरील भावनेनेच प्रतीक होय; परंतु आज कान गेला आणि छिद्र राहिले त्याप्रमाणे स्थिति झाली आहे, त्यामुळेच अहेराचे काम घेईल त्याप्रमाण उरकीत असतो. त्या काळीं एखाद्याला शेतांत पेरण्याकरितां बीं हवें असेल तर शेजारी देत असे व तें परत घेत नसे. परंतु एवढी शक्ति नसली तर व्याज घेण्यांत तर येत नसेच. आज एखाद्याने एक मण धान्य दिलें तर चक्रवाढ व्याजाप्रमाणे दीड मण भात परत घेईल. याला सहकार म्हणणार काय?

त्या काळीं सार्वजनिक कामे इष्टापूर्त या नांवानें चालत असत. त्याकरितां पैसे देणाऱ्याला पुण्य मिळत असे-परंतु फायदा घेणाऱ्याचा पुण्यक्षय-सत्त्वक्षय होतो, म्हणून फारच थोडे लोक त्यांचा फायदा घेत असत. सार्वजनिक कायांत अन्नछळ घालण्यांत येत असे, परंतु कोणी जेवायला मात्र येत नसे. दोन तीन दिवसांचा उपाशी असलेलाच निरवायास्तव जेवायला येई. आज तर फायदा होत असेल, फुकट मिळत असेल तर लक्षाधीशसुद्धां तयार! कारण कीं आजचा ‘फुकट्या’ लोकांचा जमाना आहे!

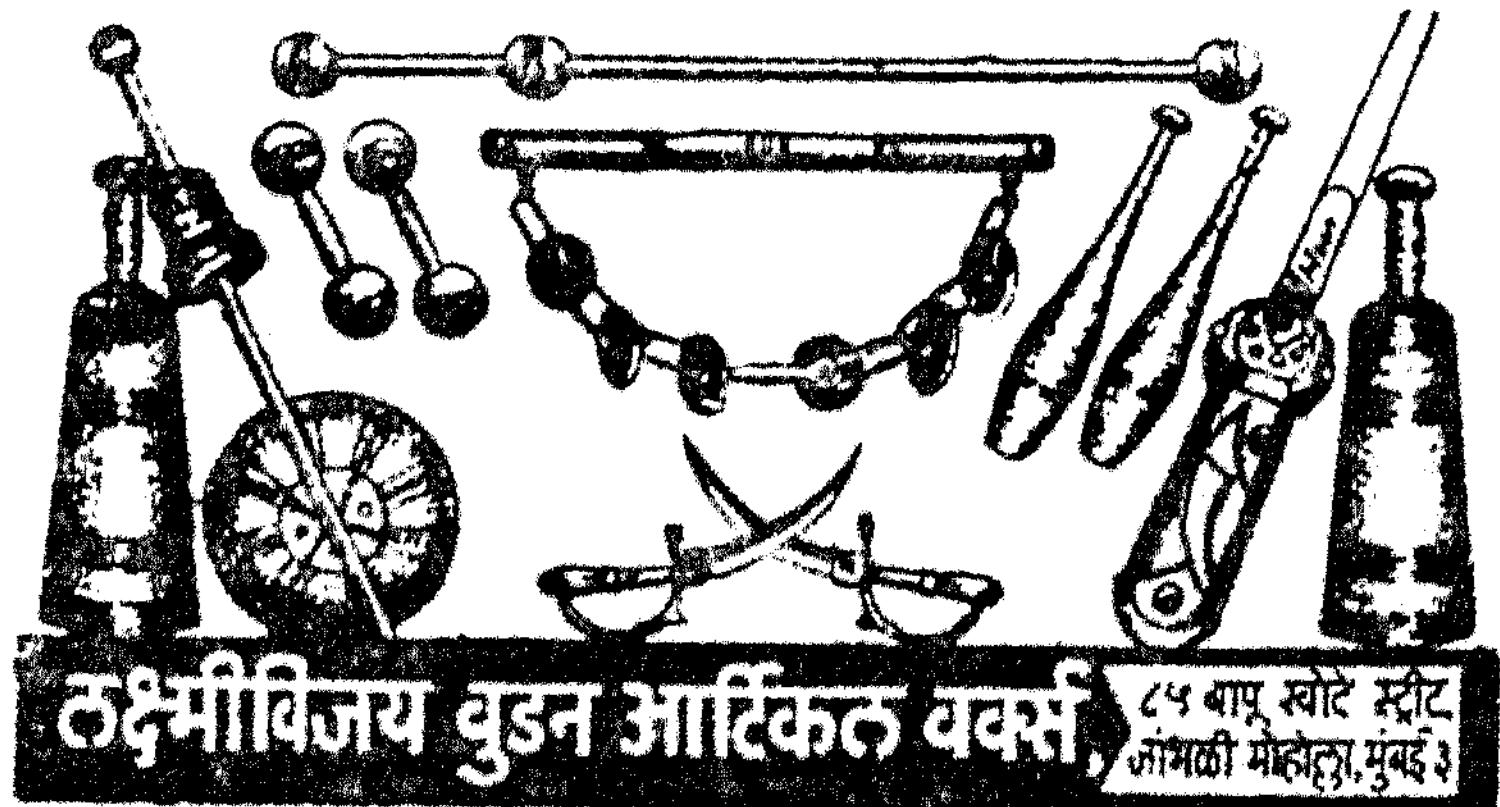
समाजसेवा, वालसपाह, प्रसूतिगृहे, संस्कारकेंद्रे या सर्वांचे अस्तित्व, प्रचार आणि जरूरी हीं बिघडलेल्या समाजाचीं लक्षणे होत. एखादा म्हणोल कीं आजचे उद्योगप्रवान युग असल्यामुळे व्यतिगत बेकारी आलेली आहे. त्यामुळेच सामाजिक सेवा वगैरे गोष्ठीची जरूरी आहे. परंतु ‘की मॅटर्निटी हॉस्पिटल्सची’ गरज समाजाच्या निष्फलतेचे दोतक आहे. अर्थात् सहकाराची भावना नष्ट झाल्यानंतरच वै सर्व होत असतो. रामराज्यांतला समाज बिघडलेला नसल्यामुळे आजच्यासारख्या आधुनिक आणि तथाकथित सेवेच्या अंगांची गरज नव्हती. ज्या ठिकाणीं असें वाचायला मिळतें तिथे समजावे कीं, समाजव्यवस्थाहि मृत झालेली आहे. रामराज्यांतील समाज जिवंत आणि जागृत असल्यामुळे या सेवेच्या अंगांचे दिग्दर्शनसुद्धां रामायणांत वाचायला मिळत नाहीं.

बालकांडाचा द वा सर्ग वाचा. रामकालीन लोकांचे किती सुंदर वर्णन केलेले आहे, वाचत्यानंतर कल्पना येईल की, त्या काळचे लोक कसे रहात होते. सर्व लोक देवांप्रमाणे होते. सर्व लोक सजन होते. शंका अशी येईल की, असें जर होते तर मग रामाची गरजन काय? कवि इमर्सनची महापुरुषाची उपमा याचा चरोवर खुलासा करते. तो असें म्हणतो की—महापुरुष समुद्राच्या फैसाप्रमाणे असतात—महापुरुष लोकांच्या मेहनतीचे नवनीत होय. ज्याप्रमाणे समुद्राची लाट आदलत आपटत किनान्यावर येते स्यावेळी फैस उत्थन होतो, आणि हा फैस त्या लाटांच्या परिश्रमांचे नवनीत होय—परिणाम होय, त्याचप्रमाणे वसिष्ठ, विश्वमित्र यांच्या कैकवधुच्या मेहनतीचे फल म्हणजे राम!

जनतेचे आरोग्य म्हणजेच राष्ट्राचे सामर्थ्य

राष्ट्र सामर्थ्यवान करण्यासार्थी वलवान व्हा. यासार्थी नियमित व्यायाम आणि खेळ खेळणे जरूर आहे. यासार्थी लागणारी उपकरणे म्हणजे डबेल्स, लेक्सीम... यासारवा सर्वश्रेष्ठ माल आम्ही बनवितो, नगरपालिका, जिल्हा परिषदा, ग्रामपंचायती, व्यायाम शाळा, विकास केंद्रे यांना माल पुरवितो.

प्रोप्रायटर—डी. एच. साखरकर

अध्यात्मिक बागबगीचा

—एक साईभक्त

तुम्हांपैकीं पुष्कळांना बागबगीचाची आवड असेल व कित्येकांनी लहान लहान उबगीचे केलेलेहि असतील असा मला भरंवसा आहे. स्वतः जमीन खणून तीत बों पेरणे, पाणी घालणे व झाडांच्या वाढीचे निरीक्षण करणे हे मौजेचे व बोघप्रद असते. स्वतः लावलेल्या रोप्यावर आलेले फूल काढणे व स्वतः लावलेल्या झाडावरचे फळ काढून ते आपल्या मित्राला देणे किती आनंदायक असते वरे ! असें ज्यांनी केले असेल स्थांनाच त्यांतील आनंद समजणार आहे, इतरांस नाहीं. तुम्हांला बाग करणे शक्य नसले तरी तुम्हीं फुलझाडांच्या कांहीं कुंड्या लावून त्यांतील झाडांची कशी वाढ होते ती पहा. ती पाहून तुम्हांला आल्याशिवाय रहाणार नाहीं.

आज ज्या बागेसंबंधी मीं तुम्हांला दोन शब्द सांगणार आहें ती फुलांफळांची बाग नसून प्रत्येक मनुष्यमात्राच्या ठिकाणीं असणारी बाग आहे. आपण ही बाग आपल्यावरोवर बागवीत असतों. ह्या बागेची जागा परमेश्वराच्या निवडीची असून तीत उत्तमोत्तम असेंच पीक यावें अशी त्याची इच्छा आहे.

झाडांची बाग करावयाची म्हणजे चांगली जमीन निवडली पाहिजे व गुरे व जनावरे आंत शिरून त्यांनी बागेचा विधवंस करू नये म्हणून तिच्या सभोंवार कांटेरी झाडांची वई किंवा कुंपण केले पाहिजे. परमेश्वरानेहि आपल्या बागेसभोंवार एक छानदार कुंपण केलेले असते. त्याला कित्येक सदसाद्विवेक असें म्हणतात; कित्येक परमेश्वराचा मंजुळ ध्वनि असें म्हणतात. कविश्रेष्ठ सोयरोवा ह्यांनी त्याला अंतरींचा ज्ञानदिवा ही संज्ञा दिली आहे. ह्या दिव्याच्या योगे आपल्याला सत व असत् ह्यांतील भेद समजतो व जे असत् असेल त्याला अंतःकरणांत थारा देऊ नये हे समजते. ह्या दिव्याची वात नेहमीं तेवत ठेवली पाहिजे व एकाद्या वेळी काजली आली असतां ती झाडून वातीचा उज्जेड भरपूर पडेल ह्याविषयी खबरदारी घेतली पाहिजे. हे विवेककुंपण मोडले तर आंतील बागेची वाट लागली म्हणून समजावें.

बागेची जमीन निवडून तिच्या सभोंवार उत्तम कुंपण घातल्यावर दुसरी गोष्ट करावयाची म्हणजे तीमधील दगड काढून जमीन सारखी करणे ही होय. इतके आल्यावर जमिनीची चांगलीच बेणणी केली पाहिजे. बागेत पुष्कळदां चांगल्या

उपयुक्त झाडांबरोबर निरूपयोगी रानहि उगवतें, तें काहून टाकले पाहिजे. नाहींतर तें मोठें होऊन चांगल्या झाडांची नासाडी करतें. ह्या रानाविषयीं लक्षांत ठेवायची गोष्ट म्हणजे त्याची वाढ फार झपात्यानें होते व वेळीच उपदून न टाकले तर त्याचीं मुळे फार खोल जाऊन तें उपदून टाकणे कठीण होतें. आध्यात्मिक बागेंत कायमची वस्ती करण्याच्या आशेने पुष्कळच शत्रु येतात. त्यांची यादी केली तर एक सबंध पान भरेल. हे शत्रू फार प्रबळ आहेत. काम, क्रोध इत्यादि घडिपु, आळस, अप्रामाणिकपणा, बेपर्वाई, आशा भोडणे, गर्व, ताठा हे त्यांपैकीं कांहीं आहेत. पाप हा एक प्रचंड शत्रु असून तो हरएक युक्ति करून आंत शिरण्याचा प्रयत्न करीत असतो. त्याच्या घाड-साला तर सीमा नसते. प्रथम तो विचाराच्या रूपानें प्रवेश करतो. नंतर त्याचें इच्छेंत रूपांतर होतें. कांही काळानें इच्छा कृतीचें रूप धारण करते; व ही कृति वारंवार झाली की, तिला संवयीचें रूप येतें. संवय म्हणजे मनुष्याचा प्रतिस्वभाव अशी एक इंग्रजीत म्हण आहे, ती आपणां सर्वांना माहीत आहेच. तेव्हां आपली आध्यात्मिक बाग उत्तम व्हावयाला सर्वांत श्रेष्ठ उपाय म्हणजे ह्या असंख्य शत्रूपासून तिचें रक्षण करणे हा होय.

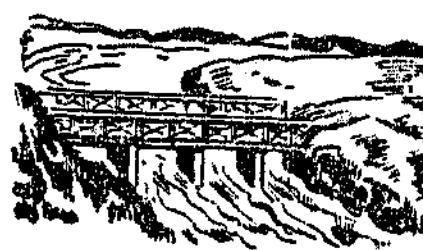
आपल्या ह्या बांगेत सुंदर गुणरूपी वृक्षांची वाढ होऊन त्यांना सुंदर फळे यावी म्हणून हुषार व प्रवीण बागवान किती झटत असतात त्याची तुम्हांला कल्पना आहे काय ? आपली माता, आपला पिता, आपले गुरुजन, आपले मित्र, साधुसंत, सर्वजण आपापल्यापरी परिश्रम घेत असतात. कोणी प्रेमाचा तर कोणी न्यायबुद्धीचा, कोणी आज्ञाधारकतेचा तर कोणी ज्ञानाचा, कोणी शिस्तीचा तर कोणी प्रामाणिक-पणाचा असे अनेक वृक्ष लावून त्यांची जोपासना करीत असतात. किती परिश्रम हे, काय हे अनुपमेय प्रेम ! हे सर्व ते कशासाठी करतात तर त्यांना त्यापासून फायदा व्हावा म्हणून नव्हे तर आमचे कल्याण व्हावें म्हणून.

झाडे लावली म्हणजे त्यांना सतत पाणी लावले पाहिजे. त्यांना खारे पाणी लावले तर मुळे मरतील, ह्यासाठी शुद्ध गोडे पाणीच लावले पाहिजे.

आध्यात्मिक बागेला लावावयाचें पाणी विहिरीत किंवा नदी-नाळ्यांत सांपडत नाही. हें पाणी म्हणजे परमेश्वराची कृपा होय. कृपावारि लावल्यानें सद्गुणांची उत्तम वाढ होते थ बागेचें सौंदर्य वाढते. हें कृपावारि मिळवावयाला परमेश्वराची विनवणी करणे अवश्य आहे. जो कोणी हें वारि मागेल त्वाला द्यावयाला परमेश्वर नेहमी तयार असतो.

फुलाफळांची एखादी उत्तम बाग असली म्हणजे तिचा परिमळ किती दूरवर पोहोचतो वरें ! कित्येक मैलपर्यंत दूर गेलेल्या सुगंधाच्यामुळे मधमाशा फुलांतील मध

लुटण्यासाठी अंतरावरून घेतात. पारिज्ञातक व मँगोलियासारखीं कुले, रातराणी किंवा आंब्याचा मोहोर सभोवारची सर्व सृष्टि दरवळून सोडतात. आध्यात्मिक बगिचा(चीहि) तशीच स्थिति आहे. त्यांतील सुंदर गुणवृक्ष व रोपटे अनेक लहानथोरांना आपल्याकडे आकर्षण घेतात. अशा रीतीने ज्यांचा बगीचा असतो, त्याने त्याचे व इतरांचे कोटकल्याण होतें. तुम्हीहि आपल्या ह्या बगीच्याला सुंदर स्वरूप प्राप्त करून देण्यासाठी प्रयत्न कराल ना? असें करण्यास परमेश्वराचे कृपावारी मागा. तो ते देण्यास तयार आहे.

भा व

धाव धैर्य आतां
शिरडच्या नाथा
अनाथांच्या नाथा
प्रभु साई नाथा ॥ १ ॥

विनविते भारी
 प्रभु मी सुरारी
 धाव घई हरी
 माझिया मंदीरों ॥ २ ॥

भावाचा भुकेला
प्रभु अजि आला
जीव आनंदला
प्रभु माझा ॥ ३ ॥

दिव्यत्व दाविले
प्रेमरसे न्हाले
प्रभुदित झाले
मन माझे ॥४॥

—सौ. मालती कामतकर, देवगढ

पूर्णयोगाच्या साधकासाठी मार्गदर्शन

—योगी अरविंद

योगसिद्धि—योगाभ्यासानें प्राप्त होणारी पूर्णता—संपादन करण्याचा उत्तम मार्ग,
चार महान् साधने एकसमर्याच उपयोगांत आणणे हा आहे. पहिले साधन
शास्त्र; ज्ञान; इष्टसिद्धि किंवा साक्षात्कार ज्या सत्यांच्या, तत्वांच्या, शक्तींच्या प्रक्रि-
यांच्या शासनावर अवलंबून असेल त्या सत्यांचे, तत्वांचे, शक्तींचे व प्रक्रियांचे दुसरे
साधन उत्ताहः शास्त्रानें सांगितलेल्या मार्गीनीं धिमेपणानें, चिकाटीने केलेले कर्म;
आमच्या वैयक्तिक परिश्रमाची शक्ति. तिसरे साधन गुरुः आमच्या ज्ञानाला व परि-
श्रमाला आध्यात्मिक अनुभूतीचे उच्च क्षेत्र पुरविणे; अर्थात् योगाचार्यांच्या प्रत्यक्ष
सूचनांचा, त्यांच्या उदाहरणाचा, त्यांच्या प्रभावाचा उपयोग करून घेणे. अखेरचे
साधन काळः सर्व व्यवहारांचे कार्य चक्रगतीने चालत असते, आणि त्यांत दिव्य
गतीचा असा एक कालखंड असतो.

पूर्णयोगाचें ज्येष्ठ शास्त्र म्हणजे प्रत्येक विचारशील जीवाच्या हृदयांत गुस असलेला सनातन वेद होय. आमच्या अंतरंगांत, मिटलेल्या, बंद कळीच्या स्वरूपांत सनातन (शाश्वत) शानाचें व सनातन पूर्णतेचें कमळ आहे. हे कमळ त्वरेने खुलते किंवा सावकाशीने फुलत जाते; एक पाकळी, नंतर दुसरी, तिसरी याप्रमाणे ते फुलत जाते; एक साक्षात्कार, नंतर दुसरा तिसरा असा साक्षात्कार क्रम हाच्या कमळाच्या खुलण्याचा क्रम असतो. मात्र हे कमळ खुलावे यासाठी मानवाचे मन सनातन, अनंत प्रभूकडे वळावे लागते; एकदा मानवाचे मन सनातन तत्त्वाकडे वळले, एकदा त्याचे हृदय सान्त देखाव्याच्या आकर्षणांतून मोकळे झाले, या आकर्षणाच्या दडपणांतून व कोऱ्डांतून सुटून मोकळे झाले व त्याला अनंताचे आकर्षण कमी अधिक प्रमाणांत वाढू लागले, म्हणजे मग त्याच्या अंतरंगांतील कमळ खुलू लागते. एकदा अनंताचे आकर्षण वाढू लागले की, मग जे जीवनव्यवहार होतात, जे विचार येतात, मानवी शक्तीचे जे विविध व्यापार घडतात, अक्रियतेत वा सक्रियतेत जे अनुभव येतात त्यांच्या आकस्मिक धक्क्यांप्रमाणे उपयोग होतो. हे धक्के आत्म्यांचीं बंधने जीर्ण शीर्ण करून टाकतात, आमच्या अंतरंगांतील कळीच्या स्वरूपांत असलेले कमळ खुलण्याच्या मार्गीत असलेल्या सर्व अडचणी दूर करतात, आणि जें खुलणे अनिवार्य असते त्याला

वाट मोकळी करून देतात. अनंत प्रभु आपले साध्य म्हणून ज्याने निवडला त्याला अनंताने निवडले आहे, साधन म्हणून निवडले आहे, असे खुशाल समजावें. त्याला प्रभूचा स्पर्श लाभला आहे; या स्पर्शावांचून आत्मा जागा होणे, खुलणे शक्य नाही; मात्र, हा स्पर्श एकदां लाभला म्हणजे सिद्धि खात्रीची झाली; मग ती त्वरेने एका जन्मांत मिळो किंवा तिच्यासाठी व्यक्त विश्वांत अनेक जन्म धिभेपणाने परिश्रम करावे लागोत.

कोणत्याहि जीवाच्या मनाला असें कांहीच शिकवितां येत नाही कीं जे त्या जीवाच्या विकासी आत्म्यांत^१ अगोदरच संभाव्य ज्ञान म्हणून गुप्तपणे अस्तित्वांत नाही. जी गोष्ट ज्ञानाची तीच सिद्धीची किंवा पूर्तवेची, बाह्य मानवाला जी कोणती पूर्णता प्राप्त होऊं शकते ती सर्व त्यांतील आत्म्याच्या सनातन पूर्णतेचे केवळ व्यक्त होणे असते. आम्ही ईश्वर ओळखतों आणि ईश्वर होतों, कारण आमच्या गुप्त स्वरूपांत आम्हीं ईश्वर अगोदरच आहोत. सर्व शिकवण है (अगोदर असलेल्याचे) आविष्करण आहे, सर्व होणे है (अगोदर असलेले) प्रकट होणे आहे. सर्वत्र आत्मसिद्धि, आत्मप्राप्ति ही रहस्यभूत गोष्ट आहे, या आत्मप्राप्तीचे साधन आणि प्रक्रिया म्हणजे आत्मज्ञान आणि वाढती जाणीव होय.

उपरिनिर्दिष्ट आविष्करणाचें निमित्तमात्र सामान्यतः शब्द हा असतो, ऐकलेली
गोष्ट (श्रुत) ही असते. हा शब्द आम्हांला आंतून प्राप्त होईल किंवा बाहेरून प्राप्त
होईल. तो कसाहि प्राप्त होवो, तो केवळ निमित्तमात्र असतो. या निमित्तामुळे
आत्म्यांत गुप्त असलेले शान कामाला लागते. आंतला शब्द आमच्या आंतरतम
आत्म्याचा असेल (हा आत्मा नित्य ईश्वरसंसुख असतो), किंवा तो विश्वव्यापी गुप्त
गुरुच्चा असेल. (हा गुरु सर्वांच्या हृदयांत आहे.) या शब्दावेगळा दुसरा कसलाहि
शब्द ज्यांना लागत नाही अशाहि साधकांची उदाहरणे आहेत; ती विरळा आहेत
इतकेच. या साधकांच्या बाबतींत प्रभूच्या नित्य स्पर्शानें, नित्य मार्गदर्शनानें योगाचा
शेष सर्व भाग त्याजपुढे उघडा होतो. त्यांच्या हृदयकमळांतील जागेत राहणाऱ्या
प्रभूपासून निघणाऱ्या ज्वलन्त तेजांच्या सामर्थ्यानें त्यांच्या आंतील ज्ञानकमळ आपले
अंतरंग त्याजपुढे खुलें करते. हे साधक थोर खरे, पण असे साधक फारच थोडे
असतात; त्यांच्या आंतून मिळणारे आत्मज्ञान यांना पुरेसे होते; त्यांना विद्यमान
गुरुच्या किंवा ग्रन्थाच्या प्रभावी मार्गदर्शनाखालीं साधना करण्याची गमज पावत नाही.

सामान्यतः बाहेरचा शब्द, ईश्वराचा प्रातिनिधिक असा बाहेरचा शब्द साधकाला आत्मविकासाच्या कार्यात सहाय्यक म्हणून लागत असतो; हा शब्द भूतकाळांतील असं शकेल; किंवा अधिक प्रभावी, विद्यमान गुरुच्चा शब्द असं शकेल. कांहीच्या बाबतीत हा प्रातिनिधिक शब्द, त्यांची आंतरिक शक्ति जागी व्हावी

व प्रकट व्हावी यासाठीं केवळ एक सबब म्हणून स्वीकारला जातो; त्यांच्या बाबतींतील ही सबलत म्हणजे प्रकृतीचे शासन करणाऱ्या सर्वसाधारण कायद्याला सर्वज्ञ, सर्वसमर्थ ईश्वरानें दिलेली सबलत असते. देवकीपुत्र कृष्ण आणि रामकृष्ण परमहंस ही अशा सबलतीचीं दोन उदाहरणे आहेत. उपनिषदांत अशी आख्यायिका आहे की, ऋषिघोर यांजपासून देवकीपुत्र कृष्ण यानें मंत्र (शब्द) वेतला, आणि त्याला ज्ञान झाले. रामकृष्णांची कथा अशी आहे की, त्यांनी, स्वतःच्या अंतरिक साधनेनें केंद्रवतीं ज्ञान प्राप्त करून घेतले आणि नंतर योगाच्या अनेक शाखांतील अनेक सिद्धांना आपले गुरु केले; रामकृष्णांना ज्या त्वरेनें आणि ज्या तन्हेनें प्रत्येक योगशाखेतील सिद्धि प्राप्त होत होती, त्यावरून हें सिद्ध होतें की, त्यांची गुरुशरणता ही एक परंपरागत सर्वसाधारण नियमाला दिलेली सबलत होती, मान्यता होती; सर्वसाधारण नियम असाच आहे की, योगसिद्धिसाधक ज्ञानासाठीं साधकानें गुरुला शरण गेलेच पाहिजे.

तथापि, सर्वसाधारणपणे साधकाच्या जीवनांत प्रातिनिधिक प्रभावाला खूपच मोँठ स्थान असते: मान्यता पावलेल्या ग्रंथगत शास्त्राकडून योगाभ्यासाला मार्गदर्शन मिळत असेल, तर (हें शास्त्र पूर्वकालीन शब्द असतो-पूर्वकालीन योग्यांचा अनुभव साकार करणारा शब्द असतो) हा अभ्यास साधक केवळ स्वतःच्या परिश्रमाने करू शकेल; किंवा गुरुची मदत घेऊन करू शकेल, या अभ्यासांत ग्रंथाने उपदेशिलेल्या सत्यांवर किंवा तत्त्वांवर ध्यान करण्यांत येते आणि या ध्यानाने आध्यात्मिक ज्ञानाची प्राप्ति होते; या सत्यांचा साधकाला वैयाक्तिक अनुभूतींत साक्षात्कार घडला म्हणजे त्याच्या ज्ञानांत जिवंतपणा येतो, सुबुद्धपणा येतो; योगविषयक पवित्र ग्रंथांत किंवा परंपरेत सांगितलेल्या साधनमार्गांचा उपयोग करून व त्यांच्या फळांचा अभ्यास करून साधक आपला योगाभ्यास पुढे पुढे नेत असतो; त्याला गुरुकडून मिळणाऱ्या सूचनांचाहि उपयोग होतो; या सूचना ग्रथगत किंवा परंपरागत साधनमार्गावर प्रकाश टाकून ते स्पष्ट करतात, क्वचित् त्यांत कांहीं भरहि टाकतात. हा अभ्यास संकुचित त्वरूपाचा आहे, तथापि त्याच्या मर्यादित क्षेत्रांत तो सुरक्षितपणे करतां येतो व सफलहि होतो; कारण त्याचें साध्य परिच्याचें, दीर्घकाल परिच्याचें असते आणि त्याचा साधनमार्ग चांगला रुळलेला असतो.

पूर्णयोगाच्या साधकाने ही गोष्ट लक्षात धरणे आवश्यक आहे कीं सनातन शाश्वत ज्ञानाची अपूर्ण एकदेशी अभिव्यक्ति, हेच कोणत्याहि लिखित शास्त्राचें खरे स्वरूप असते; मग त्या शास्त्राचा अधिकार कितीहि मोठा असो, त्याचा अंतरिक भाव कितीहि व्यापक असो. पूर्णयोगाचा साधक पवित्र शास्त्राचा उपयोग करीलहि; परंतु अत्यंत महान् पवित्र शास्त्रानेहि तो स्वतःला बांधून घेणार नाही. त्याच्या उपयोगांतील शास्त्र सखोल, व्यापक,

सर्वसंग्रही असेल, तर त्याचा प्रभाव त्याजवर (पूर्णयोगाच्या साधकावर) पडेल; हा प्रभाव त्याला अत्यंत महत्वाचा, त्याचें अत्यंत श्रेष्ठ कल्याण करणारा असूं शकेल. उच्चतम सत्यांची ओळख त्याला या शास्त्रामुळे झालेली असेल, उच्चतम अनुभव त्याला आलेले असतील. असेहि असूं शकेल की, पूर्णयोगाचा साधक आपला अभ्यास दीर्घकालपावेतो एकाच ग्रंथाच्या शासनानुसार करील; किंवा तो क्रमानें अनेक ग्रंथांचे शासन आपल्या अभ्यासांत उपयोगांत आणील; हिंदू परंपरेच्या मार्गानें या साधकाचा अभ्यास चालला असेल, तर गीता, उपनिषदें, वेद यांचे शासन तो उपयोगांत आणील. असेहि घड्हूं शकेल की, अनेक पवित्र ग्रंथांतील सत्यांचा संपन्न, विविध प्रकारचा अनुभव घेऊन, साधकानें आपला बराचसा विकास साधलेला असेल, आणि भूतकाळीन उत्तमोत्तम गोष्टी घेऊन आपलै भविष्य श्रीमंत करून ठेवण्याची तजवीज केलेली असेल. कसेहि असलें तरी पूर्णयोगाच्या साधकानें अखेर-किंवा शक्य असेल तर अगदी प्रथमपासून (प्रथमपासून हें अधिक चांगलें) स्वतःच्या अंतरात्म्यांत सुप्रतिष्ठित झालें पाहिजे; त्याच्या शास्त्रानुसार चाललें पाहिजे; “ शब्दब्रह्मातिवर्तते.” यानें ग्रंथगत शासनाच्या अतीत असलें पाहिजे; “ श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ” जें कांहीं त्यानें ऐकलें असेल, जें कांहीं त्याला पुढें ऐकावें लागेल त्याच्या पलीकडे, आंतरात्म्यांत त्याची नित्याची बैठक असली पाहिजे. कारण हा साधक कोणत्याहि एका ग्रंथाचा किंवा अनेक ग्रंथांचा साधक नसून, अनंताचा साधक असतो.

योगविषयक शास्त्रांत कांहीं पवित्र ग्रंथांचा अंतर्भाव होतो, त्याप्रमाणे कांहीं लौकिक ग्रंथांचाहि त्यांत अंतर्भाव होतो. योगाचे अनेक प्रकार आहेत, अनेक मार्ग आहेत, कोणत्याहि योगमार्गातील पद्धतीची मांडणी, त्यांतील परिणामकारक तत्त्वांची व अभ्यास-प्रकारांची व्यवस्थित मांडणी म्हणजे त्या मार्गाचें लौकिक शास्त्र होय; प्रत्येक योगमार्गाचें शास्त्र आहे; हें शास्त्र लिखित शास्त्र असेल किंवा गुरुमुखानें एकाकून दुसऱ्याकडे असें अनेक पिंड्या परंपरेने चालत आलेले असेल. भारतांत ग्रांथिक किंवा पारंपारिक योगशिक्षेला सामान्यतः फार मान देतात, तिला अधिकृत शिक्षण म्हणून सामान्यतः शिरोधार्य समजतात. योगाचे सर्व मार्ग ठरलेले आहेत असें मानण्यांत येतें; परंपरेने विशिष्ट शास्त्र शिकलेला आणि या शास्त्राचा अनुभव स्वतः अभ्यास करून घेतलेला गुरु, त्या विशिष्ट शास्त्रानुसार योग शिकू इच्छिणा-या शिष्याला जुन्या, युगानुयुगे रुक्ललेल्या मार्गानें नेतो. एकाद्या साधकाच्या अभ्यासांत कांहीं नवे दिसलें, एखाद्यानें योगविषयक एखादी नवी शिक्षण अनुसरण्याचें ठरविलें, एकाद्यानें योगविषयक नवेच सूत्र मान्य केलें तर आक्षेपक म्हणतो कीं, ही गोष्ट शास्त्रानुसार नाहीं; असा आक्षेप पुष्कळ वेळां कानावर पडतो. परंतु वस्तुस्थिती पहातां, योग्यांचा वास्तविक व्यवहार पहातां, नवे सत्य, नवी अनुभूति, पूर्वीहून

व्यापक अशी अनुभूति यांवर योगाच्या कार्यक्रमांत कडकपणे बंदी घातलेली नाही है स्पष्ट दिसते. ग्रांथिक किंवा पारंपारिक शिकवणींत अनेक शतकांचा नानाविध प्रनुभव व ज्ञान अंतर्भूत झालेले आहे; हा अनुभव व ज्ञान सुसंघटित, सुव्यवस्थित व्यरूपांत या शिकवणीच्या द्वारां नव्या साधकाला उपलब्ध करून द्वालेले आहे. म्हणून या ग्रांथिक व पारंपारिक शिकवणीचे महत्त्व तार आहे. तिचा उपयोग हि पुष्कळच आहे. तथापि योगाभ्यासाच्या प्रकारांत व अन्मूळक विकासांत विविधता आणण्यास साधकांना पुष्कळसे स्वातंत्र्य पण आहे; ग्राणि हें स्वातंत्र्य केव्हांहि व्यवहारांत आणतां येते. राजयोग हें फार उच्च दर्जाचे शास्त्र आहे; तथापि पतंजलीने जी राजयोगाची शास्त्रीय पद्धति बसविली आहे ती तिहून इतर प्रकारेहि राजयोग अभ्यासतां येतो. ज्ञानमार्ग, भक्तिमार्ग, कर्ममार्ग हा जो त्रिमार्ग त्यांतील प्रत्येक मार्गीत अनेक पोटमार्ग आहेत; हे सर्व पोटमार्ग साध्याच्या ठळकाणीं एकत्र होतात. ज्या सर्वसाधारण ज्ञानावर योग अवलंबून असतो, तें ज्ञान तेश्चित स्वरूपाचे असते; परंतु योगाच्या अंगांचा क्रम, योगांतील अंगांचे प्रकार, ती गांतील सोइस्कर योजना व एकंदर व्यवस्था भिन्न साधकांच्या बाबतीत भिन्न असू शकते व भिन्न असावी; कारण योगांतील सर्वसामान्य सत्ये न बदलणारीं, ठाम व्यरूपाचीं असलीं, तरी साधकाच्या स्वभावांतील वैयक्तिक गरजा व विशिष्ट प्रेरणा तांचे समाधान होईल, अशा प्रकारे त्याच्या योगाभ्यासाची व्यवस्था आंखणे प्रावश्यक असते.

विशेषतः समन्वयी पूर्णयोगाची ही एक निकडीची गरज आहे की, त्याला कोणताहि लिखित किंवा अलिखित (पारंपारिक) शास्त्राचे बंधन नसावें; कारण, हा योग भूतकालीन ज्ञान उपयोगांत आणीत असला, तरी या ज्ञानाला वर्तमान व भविष्य काळाच्या दृष्टीने तो नवे संघटित स्वरूप देत असतो, देऊ पहात असतो. हा पूर्णयोग ह्वतःची जी रचना नव्या प्रकारे करूं पहातो, ती रचना त्याला सुसाध्य व्हावी घासाठी ही गोष्ट आवश्यक आहे की, त्याला नवे नवे अनुभव घेण्याची पूर्ण मोकळीक असावी आणि जुनें व नवे ज्ञान नव्या भाषेत आणि नव्या संयोगांचा व्याश्रय करून नवीन व्यवस्थेने मांडण्याची पण पूर्ण मोकळीक असावी. हा समन्वयी, पूर्णसंग्रही पूर्णयोग सर्व जीवन आपल्या कक्षेत घेऊं पहात असल्याने, त्याची स्थिति राजमार्गाने निश्चित स्थानाला जाणाऱ्या यात्रेकरूसारखी नसते; त्याची स्थिति निर्मनुष्य घनदाट जंगलांतून कुन्हडीच्या साध्याने वाट तयार करणाऱ्या पहिल्यावहिल्या प्रवाशासारखी असते. सामान्य जीवनापासून योग पुष्कळ दिवसांपासून दूर गेलेला आहे; ड्यामच्या वेदंकालीन पूर्वपुरुषांच्या योगपद्धती कमी आधिक प्रमाणांत जीवनव्यापी इत्या, परंतु त्या प्राचीन योगपद्धती आम्हांपासून फार दूर आहेत; त्या पद्धती ज्यां

भाषेत मांडल्या आहेत, ती भाषा आतां आम्हांला समजेनाशी ज्ञाली आहे; त्या तीत जे योगप्रकार आहेत, ते आतां अव्यवहार्य ज्ञालेले आहेत. सनातन काळे बरोबर मानवता पूर्वीचे स्थान सोहऱ्यान पुष्कल पुढें गेलेली आहे; आणि म्हणून जुनाच असला तरी, तो नव्या दृष्टिकोनांतून हाताळणे आश्ववक ज्ञालें आहे.

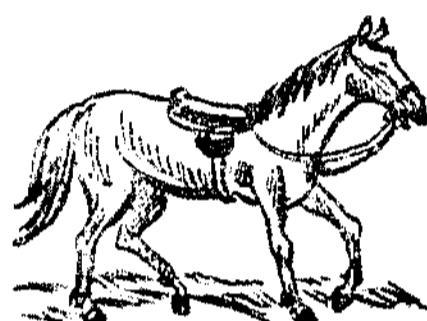
पूण्यागांत आम्ही अनंताच्या शोधांत रहातो, अनंताला भेदं पहातो, एक नव्हे, तर या अनंत प्रभूने मानवी जीवनांत आपले स्वरूप प्रकट करावै अशी आम्ही त्याला देत असतो. म्हणून आमच्या योगाच्या शास्त्रांत मानवी आत्म स्वतःच्या ठिकाणी नवीन गोष्टींचा स्वीकार करण्याचे असीम स्वातंत्र्य देण्य व्यवस्था हवी. मानवाचे आध्यात्मिक जीवन पूर्णतेला पौंचावयाचे, तर मा व्यक्तीला, विश्वव्यापी आणि विश्वातीत तत्त्व कोणत्या स्वरूपांत, कशा प्र स्वतःच्या ठिकाणी स्वीकृत करावयाचे तें स्वतःच्या प्रकृतीनुसार ठरविण्याची मोकळीक असावयास हवी. सर्व धर्माच्या ऐक्याविषयीं बोलतांना विवेकानंद म्हणाले होते की, हें ऐक्य, स्वभावतः धर्मपंथांच्या सारख्या वाढत्या संपन्न विविधे द्वारा व्यक्त होईल; तेच एकदां असें म्हणाले की, धर्मीचे पूर्ण ऐक्य होईल तें प्रत्येक मानवाचा धर्म त्याच्यापुरता स्वतंत्र असेल—कोणत्याहि संप्रदायाचे, पारं श्रद्धेचे बंधन कोणाहि सानवाला असणार नाही; प्रत्येक मानव आपल्या प्रकृतीनुस्वरूपांपर्यंगे प्रभूर्यां आपले नातें ठरवील. धर्माच्या पूर्ण ऐक्याच्या संबंधांत विनंदांनी जें सांगितले त्वासारखेच कांहींसें पूर्णयोगाच्या पूर्णतेच्या संबंधांत सांगतां यें असें म्हणतां येईल की, ही पूर्णता येईल तेव्हां, प्रत्येक मनुष्य आपआपल्या प्रकृतीनुस्वरूपांचा त्याचा स्वतंत्र योगमार्ग, योगाचा विकासमार्ग चालत असेल. प्रकृति ही तिं अरीत असणाऱ्या तत्त्वाकडे स्वभावतःच घोड घेत असते; प्रत्येक मनुष्यांत ही तीची ओढ असते, पण भिन्न व्यक्तींत या ओढीचा प्रकार व वेग भिन्न असूं शरीर या भिन्नतेनुसार योगमार्गाती भिन्नता असणे स्वाभाविक आहे. स्वतंत्रता हाच पूर्णयोगील अंतिम कायदा, अंतिम पूर्णता.

स्वतंत्रता हा पूर्णयोगांतील अंतिम कायदा असला, तरी नव्या साधकांचा विचाराला व आचाराला ज्यायोगे मार्गदर्शन होण्यास मदत होईल असा साधनमार्ग सामान्य आराखडा तयार करणे आवश्यक आहे. या आराखड्यांत सर्वसाधारण सत्ये, सर्वसाधारण तात्त्विक विधांने, परिश्रमाच्या व विकासाच्या संबंधांचे दिनदर्शक स्थूल प्रभावी सूचना यांचा अंतर्भूव असावा; हा आराखडा म्हणून ठाशीव, रेखीव आचारपद्धति असूं नये, साधकांने आपली दिनचर्या या आराखडा नुसार आंखलीच पाहेजे असें बंधन असूं नये. शास्त्र हें सर्वदा जुन्या अनुभवात तयार होते आणि नव्हे अनुभव मिळविण्याच्या बाबतींत सहाय्यक होते, शास्त्र

योगांतील एक साधन आहे, तें कांहीं अंशी मार्गदर्शन करणारे आहे. तें खुणेचे खांब उभे करते, प्रमुख मार्गाची नांव सांगतें; या माहिताच्या आधारे प्रवाशाला आपण कोणीकडे जात आहो आणि कोणत्या मार्गीनीं चाललो आहो है कळते.

योगाच्या प्रवाशाला इतकी माहिती मिळाल्यावर त्याच्या वैयक्तिक परिश्रमावर, अनुभवावर आणि त्याच्या मार्गदर्शकाच्या सामर्थ्यावर बाकी सर्व अवलंबून रहाते.

अपूर्ण.

दिव्य दृष्टीसार्थी TELIGRAM :— DIVYANETRA

शिसा ऑप्टिशिअन्स (BOM. DADAR)

[चष्ट्यांचे व्यापारी]

यांच्या येथे तज्ज डॉक्टरांकहून डोळे मोफत तपासून
उंची व टिकाऊ चष्ये माफक दराने मिळतील
छविलदास रोड, दादर (W. R.),

अमृतानुभवाची गोडी

‘अवघं जग म्हणजे ब्रह्माचा प्रकाश’

(३)

—गुरुदेव रानडे

१३ शब्द अज्ञान—नाशास असमर्थ

शब्द अस्तित्वांत नसलेल्या अज्ञानाचा नाश करण्याच्या बाबतीत हि निरूपयोग आहे. वंध्या-पुत्राप्रमाणे अज्ञानाचें अस्तित्वच मुळीं नाहीं, तेव्हां तकां खंडण करण्यास तो विषयच होऊं शकत नाहीं. इंद्रधनुष्याप्रमाणे अज्ञान खोटें आहे. इंद्रधनुष्य खरें मालून कोण घनुघारी त्यास दोरी लालून बाण सोडील ! अगस्त्य ऋषीस मृगजळाचा घोट घेतां आला असता, तर शब्दानें अविद्येचा नाश आल असता. शब्दानें नष्ट करण्यासारखी अविद्या एक वस्तु असती, तर आकाशांतील गंधर्वनगरी खन्या अग्रीने सहज कां जाळून टाकूं नये ! दिव्यानें सूर्य पाहणे ज्याप्रमाणे अशक्य त्याप्रमाणे शब्दानें अज्ञानाचा नाश करणे अशक्य आहे. काळ अज्ञान सांवलीप्रमाणे सत्वहीन आहे व जागृतपणीं स्वप्राप्रमाणे अहा आहे. मांत्रिकानें मंत्रानें निर्माण केलेल्या दागिन्याप्रमाणे अज्ञान असता आहे; या दागिन्यांनी गरीब मनुष्य श्रीमंत होत नाहीं व त्यांचा अपहरणानें तो निर्धन होत नाहीं. काल्पनिक पकान्नांनी मनुष्य अन्नरहितच राहतो. मृगजळ दिसतें ती जमीन पाण्यानें भिजत नाहीं. अज्ञानजनित जग जर दिसतें तसें खरें असतें, तर चित्रांतील पावसानें शेतें भिजलीं असतीं व तर्फीं भरलीं असतीं अंधार कालवून अक्षरें लिहितां आलीं असतीं, तर शाई करण्याची काय जरूरी. आकाशाच्या निळेपणाप्रमाणे अविद्या भासमय आहे. ‘अविद्या’ शब्दच ‘मी नाहीं’ असें सांगतो. अविद्या म्हणून कांहीं एक पदार्थ असता तर विचारानें त्याच्या स्वरूपाचा निर्धार केला असता. अनेक प्रकरें अविद्या नाहीं हें सिद्ध केल्यावर शब्दास नाश करण्यास कांहींच राहात नाहीं. तकानें अविद्येचें खंडण करणे म्हणजे आकाशास चपराक मारणे, गगनास आलिंगन देणे किंवा प्रतिबिंगास चुंबन देण्याप्रमाणे वर्थ आहे. तरी या अविद्येचा नाश करण्याची जो इच्छा बाळगते, त्यानें खुशाल आकाशाची साल काढावी किंवा शेळीच्या गळ्यांतील स्तनाचें दृक्काढावै... त्यानें जांभई वाढून पुष्कळ रस काढावा व त्यांत आळस कालवून मातीच्या मुखहीन मूर्तीस तो पाजावा. त्यानें प्रवाहाची दिशा बदलावी, किंवा वाच्याचा दो

बळावा; बागुलबुवास मारावें, प्रतिबिंब पदरांत बांधावें व तळहातावरचे केस खुशाल विचरावे. त्यानें आकाश-पुष्प तोडावें व सशाचीं शिंगे सहज मोडावीं. रत्नदीपावर काजळ घरावें, वंध्येच्या मुलीशीं लग्न करावें व पाताळांतील चकोर पक्ष्यांचें अमाश्येच्या चंद्रकिरणांनी पोषण करावें; मृगजळांतील मासे खुशाल पकडावे. अविद्येचें अस्तित्वच नाहीं व हे 'अविद्या' या शब्दावरूनच (न विद्यते इति अविद्या) उघड आहे; शब्दानें त्याचा नाश होतो असें म्हणणे निरर्थक आहे, असें श्रीशानदेव वारंवार प्रतिपादितात. प्रलयांत जग नाहींसे होतें किंवा ढगाळ हवा ढग उडून गेल्यानें नाहींशी होते, त्याप्रमाणे व्यावहारिक ज्ञानाज्ञानाचा जणुं प्राण असा शब्द या दोहोसह आत्म्यामध्ये नाहींसा होतो.

१४ विद्या व अविद्या यांचे परस्पर संबंध

देहाच्या मृत्यूबरोबरच हातापायायांचा नाश होतो किंवा मनाच्या नाशाबरोबर सूक्ष्म इंद्रियांचा लय होतो; किंवा सूर्य मावळतांच त्याच्याबरोबर त्याचीं किरणे नाहींशीं होतात; जागृति होतांच स्वप्न नाहींसे होतें, त्याप्रमाणे अविद्येच्या नाशाबरोबरच परा, पश्यंति, मध्यमा व वैखरी या चारी वाणीचाहि निश्चयेकरून नाश होतो. श्रीशानदेव सांगतात. कारण अविद्येशीं त्या अत्यंत निगडित असतात. अविद्येचा नाश झाला म्हणजे तिच्या राखेतूनच फीनिकस पक्षाप्रमाणे विद्या उद्भवते व या चारी वाणीचें तात्त्विक शास्त्राच्या रूपानें पुनरुज्जीवन होतें, असें श्रीशानदेवांचे भत आहे. लोह जळल्यावर रसायनाच्या रूपानें तें लोहभस्मांत जिवंत राहतें, किंवा जळल्यावर निखाच्याच्या रूपानें आगी जिवंत राहतो किंवा मीठ पाण्यांत विरघळल्यावर स्वाद-रूपानें जिवंत राहतो किंवा निद्रानाश झाल्यावर जागृतिरूपानें जिवंत राहते, त्याप्रमाणे या चारहि वाणी तात्त्विक शास्त्राच्या रूपानें जिवंत राहतात, असें श्रीशानदेव सांगतात. (अमृत. ३. २-७). राखेचे कण ब्रशानें झाडून टाकले तरी पांढुरक्या रंगाच्या रूपानें राख राहते; किंवा कापूर पाण्यांत मिसळल्यावरहि वासरूपानें राहतो; किंवा ओघळाचें पाणी वाहून गेल्यावर जमिनीत ओलाव्याच्या रूपानें राहतें; त्याप्रमाणे अविद्या नाश पावल्यावरहि विद्येच्या रूपानें राहते. म्हणून अविद्या जिवंत असो वा नष्ट होवो, आत्म्यास बंधनकारक ठरते. कारण अविद्या स्थूल रूपानें जिवंत असतां, ती मी देही आहें असा अयथार्थ बोध करविते. म्हणून बंधनकारक ठरते; जर ती स्थूल रूपानें नाश पावली तर मी ब्रह्मरूप आहें अशा यथार्थ बोधानें उठते व म्हणून बंधनकारक ठरते. कारण हे दोन्ही बोध अविद्येतीलच आहेत. निद्रेप्रमाणे अविद्या आत्म्याच्या बंधनास व सोक्षास कारण आहे. निद्रा आली म्हणजे स्वप्न दाखविते आणि गेली म्हणजे जागृतीस दाखविते. परादिक चारी वाणींनी स्थूल रूपानें नष्ट होऊन व सूक्ष्मरूपानें जिवंत

राहून तत्त्वज्ञानाचा प्रकाश करावा हेहि परमार्थतः बंधनच आहे. बंधन व मोक्ष हे अविद्या व विद्या यांचे परिणाम आहेत; या दोन्ही कल्पना सापेक्ष व खोल्या आहेत, असें श्रीशानदेवाचे मत आहे. आत्मा बंध-मोक्षापलीकडे असल्यामुळे आत्म्याच्या बाबर्तीत मोक्षदेखील एक प्रकारचा बंधन आहे. “मी आत्मा आहे” हे शानदेखील सापेक्षतेमुळे एक प्रकारचे बंधनच आहे. आत्मा शुद्ध व केवल ज्ञानस्वरूप आहे, वरील प्रकारचे सापेक्ष ज्ञानही नाहीसैं ज्ञाले म्हणजे खरें आत्म-ज्ञान प्राप्त होते. आत्म-ज्ञानास दुसऱ्या ज्ञानाची जरूरी आहे, असें मानणे म्हणजे सूर्यास आपला प्रकाश चहूं दिशांना पसरविण्यासाठी दुसऱ्या सूर्याची जरूरी आहे असें मानण्यासारखे आहे. एखाद्या मनुष्यास आपण हरवलों असें वाटावै व स्वतःच्या शोधार्थ अनेक देशांत भटकून काळांतरानें ‘आपण हरवलों असें समजत होतों ते आपणच’ असा प्रत्यय आला म्हणजे त्यास आनंद होतो, असें म्हणणे जितके हास्यास्पद आहे, तितकेच आत्म्यास आपले ज्ञान ज्ञाले म्हणजे आनंद होतो असें म्हणणे आहे. या सर्व विवेचनावरून एक गोष्ट सिद्ध होते, ती म्हणजे विद्या व अविद्या दोन्ही खन्या आत्मज्ञानास विघातक आहेत व या दोन्ही सापेक्ष कल्पनांचा निरास केल्याशिवाय खरें आत्मज्ञान शक्य नाही.

१५ सापेक्ष ज्ञानाचा ब्रह्मांत निरास

अमि कापुरास जाळण्याच्या मिषानें आपणच जळतो; अथवा रेशमाचा किडा रेशमाचा कोश तयार झाल्यावर त्यांत आपल्यास कॉड्हून घेऊन आपला नाश करून घेतो; किंवा चोर चोरलेल्या पदार्थाबोर आपणहि पिशवींत शिरून चोरीच्या पदार्थीसह आपल्यासहि सांपङ्हून देतो; त्याप्रमाणे अशान व त्याच्या परिणामांचा नाश करणारे शान आपल्या स्वतःचा नाश करतें. अशान गिळणारे शान आपला निःशेष नाश होईपर्यंत वाढत जातें. वात संपण्याचे वेळी दिवा मोठा होतो तो केवळ आपला नाश करण्याकरितां होय; जाईचे फूल उभलतें तें दुसऱ्या क्षणीं कोमेजण्यासाठीच असतें; तरंग उठतात ते ल्योच पाण्यांत विलीन होण्यासाठीच; किंवा वीज चमकतां-क्षणीच नाहीशी होते. अशानाची आटणी करून शान उत्कषणाला येतें व शानहि ब्रह्मांत विलीन होऊन आपला नाश करून घेतें. ब्रह्मांत शान व अशान यांचा भेद रहत नाही. सूर्यप्रकाश सर्व विश्व व्यापून राहिला की, प्रकाश व अंधार यांचा भेद नाहीसा होतो. शान व अशान ही जुळ्या भावंडाप्रमाणे एकमेकांसारखीं आहेत; म्हणून शानहि एक प्रकारे अशानच आहे. शानाचा आघार नसता, तर अशानाचे नांवहि ऐकूं आले नसतें. कुंभारांनी केलेले मातीचे घोडे नाममात्र घोडे असल्यामुळे, त्यांना रंगणावर भरतां येत नाही. स्वशाचें महत्त्व स्वप्रांतच असतें; अंधाराचे अंधारांत; त्याप्रमाणे अशानाच महत्त्व आशानांतच असतें. चांदण्यांत मृगजळाच्या लाटा उसळत नाहीत,

प्रमाणे स्वरूप ज्ञानांत अज्ञानास बारकाईने शोधिले तरी ते भिन्नपणाने दिसून न नाही.

६. अज्ञान-वादाचे खंडण

आत्म्यामध्ये अज्ञान आहे, असें अज्ञानवादाचे मत आहे. या अज्ञानवादावर ज्ञानदेवांनी कडक टीकेची झोड उठविली आहे, व त्या टीकेनेहि ज्ञानाज्ञानाचे रूप विशद केले आहे. ज्यांत अज्ञान राहते त्यास मूढ करणे हें अज्ञानाचे कार्य है. म्हणून आत्म्यामध्ये जर अज्ञान असते, तर आत्मा अज्ञानी ज्ञाला नसता य? जर अज्ञान खरे असते, तर त्याने प्रत्येक वस्तु व्यापिली पाहिजे. परंतु, ज्ञानास आपले ज्ञान होत नाही व त्यास जाणणारी किंवा त्याचे अस्तित्व सिद्ध करणारी एकहि वस्तु जगांत नाही. शिवाय ज्यांत अज्ञान आहे, व वस्तु जर अज्ञान होत नाही, तर ते अज्ञानच नव्हे. ज्ञानस्वरूप एकमेव ज्ञास अज्ञानाने जर अज्ञानी केले, तर अज्ञानाशिवाय जगांत कांहीच हिणार नाही; मग अज्ञान आहे हे कोण जाणणार? असें श्रीज्ञानदेव चारतात. अज्ञानास स्वतःचे ज्ञान होणे शक्य नाही, कारण सिद्धान्त आपल्या स्वतःस सिद्ध करू शकत नाही. अज्ञान आपल्या स्वतःस जाणतां येत नाही म्हणून हीसें होते. डौळ्यावर पडदा आला आहे आणि डौळा मात्र अंघळा नाही, र मग ते पडळ आहे हे म्हणणे निरर्थक ठरेल ना? आग भडकली असतांनाहि शळत नाही, तर ती अभीची दाहकशक्ति खोटी ठरते; घरांत अंघार कौऱ्हन मरला आहे; पण घरांत तो अंघार नाही, तर त्यास अंघार या अक्षरांनी संबोधूच नये; जागृति नष्ट करीत नाही, अशा निव्रेला निद्रा म्हणतां येत नाही; व दिवसास कमीपणा येऊ देत नाही ती रात्र कसली? त्याप्रमाणे अज्ञान संपूर्णतया आत्म्यांत असतांना, आत्मा आपल्या स्वरूपास मुक्त नाही, तर अज्ञान या शब्दाला लटकेपणा आलाच ना? एरवीं देखील जगाचे कारण जे अज्ञान ते आत्म्यांत आहे असें म्हणणे वस्तुस्थितीचा विपर्यास करणे आहे, हे तर्काने सिद्ध होते. अंघःकारमय अज्ञान व प्रकाशपूर्ण आत्मा या दोन परस्पर पूर्णविरोधी वस्तूचे एकाच ठिकाणी वास्तव्य कसे घडेल? निद्रा व जागृति, स्मरण व विस्मरण एकत्र राहू शकतील, तरच अविद्या व आत्मा एकत्र राहतील. उष्णता व थंडी एकत्र प्रवास करतील; अंघाराने सूर्याची किरणे झांकून जातील; एकाच ठिकाणी रात्र व दिवस राहतील; किंवा मृत्यु व जन्म एकमेकांचीं भावें होतील, तरच वरील गोष्ट घडेल. दोन लांकडांचे धर्षण घडण्यापूर्वी लांकडांत अग्नि सुत रूपाने असतो; त्याप्रमाणे आत्मा केवळ आत्मरूपाने असतो, त्यावेळीं अज्ञान आत्म्यांत असते, असें म्हणणे चुकीचे आहे. कारण हे सिद्ध करतां येत नाही व या विधानांतहि

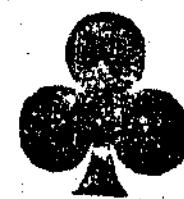
विरोध अंतर्भूत आहे. शिवाय, आत्म्याचें शुद्ध स्वरूप असें आहे कीं, त्यास ‘आत्मा असा उच्चारहि खपत नाहीं; तेव्हां त्या आत्म्यामध्ये अज्ञान असण्याची कल्पना’ करतां येणार नाहीं. तसेच आत्म्याच्या ठिकाणीं आत्मापणार्ची देखील जाणीव नाहीं तेथें अज्ञान त्याच्यासारखें किंवा त्याच्यांत मित्रून कसें असूं शकेल? ; घडविलेला आरसा स्वच्छ करण्याप्रमाणे आत्म्याचें अज्ञान नाहींसें करण्याचा प्रयत्न निष्फल आहे. सत् व असत् या दोहोंचा अभाव असलेला व या दोहोंचा स्पर्शी नसलेल्या, अशा आत्म्यामध्ये अज्ञान आहे असा दावा अज्ञानवाचांचा असेल, तु पुढील घटना सहज घडूं शकतील: घटाचा अभाव फुटून त्याचे शेंकडों तुकडे होतील मरण पूर्णपणे मरून जाईल; निद्रेला झोंप येईल; मूळेला मूळ्या येईल; अंधारा एका अंधाच्या विहिरींत टाकतां येईल; आकाशाचा स्वच्छ तुकडा पडेल; मृतास विधालतां येईल; व न लिहिलेलीं अक्षरे पुसून टाकतां येतील. अज्ञान आंम्हणणे म्हणजे वंध्येस पुत्र ज्ञाला किंवा भाजलेले बीं उगवले असें म्हणण्या प्रमाणे चुकीचें होईल; कारण एका शुद्ध व केवळ ब्रह्माशिवाय दुसरे कांहीचे नाहीं. शुद्ध ज्ञानस्वरूप आत्म्यामध्ये अज्ञानाचा वाटेल तेवढा शोध वेतला तरी त्याचा तपास लागणार नाहीं: झोंप आली असतां तिला पकडण्यासाठीं झटकन् जागा होऊ उठला, तर ती मिळेल काय? कोणत्याहि रीतीनें अज्ञान या पदार्थाची सिद्धि विचारावें गांवीं होत नाहीं. इतक्याहि बाजूर्नीं अज्ञानाचा थांगपत्ता लागेल असा मार्ग सांपडा नाहीं. शश्यशृंगाच्या खांबावर सभागृह उभारतां आले असतें; व तें अवसेच्या चंद्राच्या प्रकाशानें शोभाविले असतें; किंवा वंध्येच्या मुलांना आकाशपुष्पांनो अलंकृत केले असतें किंवा कासवांचे तूप आकाशमापाने देतां आले असतें; तरच अज्ञानाचा शोध लागला असता. “अज्ञानाचें अस्तित्व नाहीं” हे श्रीज्ञानदेवांच्या सर्व विवरणाचे पालुपद आहे; मिठाचा मासा समूद्रांतहि राहात नाहीं व त्या बाहेरहि राहूं शकत नाहीं. त्याप्रमाणे अज्ञान आत्म्यांत किंवा आत्म्याबाहेर असूं शकत नाहीं; हा निर्णय श्रीज्ञानदेवांनी दिला आहे. म्हणून दोन्ही बाजूर्नीं अज्ञान हा शब्द वायां ठरतो.

अज्ञानाविषयीं तार्किक विवेचन

श्रीज्ञानदेव अज्ञानाच्या स्वरूपाविषयीं तर्कशुद्ध विवेचन करतात. अज्ञानाच प्रत्यक्ष तरी ज्ञान व्हावें, किंवा त्याचें अनुमानानें ज्ञान व्हावें. त्याचें प्रत्यक्ष ज्ञान होत नाहीं. कारण प्रत्यक्षादि प्रमाणे अज्ञानाचे परिणाम किंवा कायीं आहेत. तीं केवळ अज्ञानच नाहींत. अंकुर व वेल बीजाचीं फळे आहेत, बीजच नव्हेत. चांगली किंवा वाईट स्वप्ने हीं निद्रेचीं अपत्यें आहेत, केवळ निद्राच नव्हत. हीं प्रमाणे अज्ञानाचीं फळे आहेत व म्हणून त्यांना अज्ञानाचें आकलन करतां येत नाहीं. कारण कायांच्या अभेदात्मामुळे हीं प्रमाणेच मुळीं अज्ञानरूप आहेत.

स्वप्न व तें पाहणारा एकरूप असतात, त्याप्रमाणे अज्ञान व त्याचीं काय म्हणजे फळे एकच आहेत. दुसरे, याच तत्त्वाप्रमाणे इंद्रिये अज्ञानाचा परिणाम म्हणजे फळे किंवा कार्य असल्यामुळे त्यांना अज्ञानाचे आकलन करतां येत नाही. गुलास आपलीच चव घेतां येत नाहीं व काजलास आपल्यासच फांसून घेतां येत नाही. कोणतेहि प्रमाण अज्ञानास लागू पडत नाहीं, यावरून तें खाट आहे हें सिद्ध होतें. म्हणून अज्ञानांत व आकाशपुष्पांत कांहींच फरक नाहीं. अज्ञान कशाचेहि कारण नाहीं; कोणतेहि कार्य उत्पन्न करत नाही; तेव्हां त्यास खेरे कसें म्हणावें? फक्त कारणाचें व कार्याचें आपल्यास प्रत्यक्ष ज्ञान होतें. अज्ञान कशाचेहि कारण नाहीं, व कार्याहि नाहीं. म्हणून त्याचें प्रत्यक्ष ज्ञान होणे अशक्य आहे. आतां अज्ञानाचे ज्ञान अनुमानानें होतें काय हें पाहूं. हें बाह्य विशाल जग अज्ञानाचे कार्य म्यणून स्पष्ट प्रतीत होतें. म्हणून अज्ञान त्याचें कारण म्हणून आहे. तें जरी प्रत्यक्ष दिसलें नाहीं, तरी त्याच्या कार्यावरून त्याच्या अस्तित्वाचें अनुमान करतां येतें. शाडे ताजीं व टबटवीत आहेत, यावरून त्याच्या मुळांना पाणी मिळतें हें अनुमान निश्चित निघतें; या शाढांभौवतालची जमीन कोरडी असेना का. स्वप्नावरून झोपेचें अस्तित्व सिद्ध होतें. स्वप्न अनुभविणाऱ्या इसमास त्यावेळी निद्रेची जाणीव नसेना का. म्हणून अज्ञान जरी प्रत्यक्ष दिसत नाहीं, तरी अज्ञान आहे, हें खोटें नाहीं असें अनुमान होतें. हृश्यावरून अनुमानाची सिद्धि होते. या अज्ञानवाद्यांच्या म्हणण्यास श्रीज्ञानदेव उत्तर देतात की, ज्या जगास व सर्व हृश्य वस्तुंस अज्ञानवादी अज्ञानाचे फळ किंवा कार्य म्हणतात तें सर्वज्ञ क स्वयंप्रकाशी आत्म्याच्याच रूपाचा विस्तार आहे. कारण आत्माच व्यक्त जगाचे रूपानें प्रगट होतो. पुढील एका ठिकाणी आपण जगाबद्दल श्रीज्ञानदेवाचें मत काय आहे याचा विस्तारानें विचार करू. हृश्य जगास अज्ञानवाद्यांप्रमाणे अज्ञानाचा पूर म्हणणे म्हणजे सूर्य प्रकाशास आधार म्हणण्याप्रमाणे आहे. कारण हृश्य जग म्हणजे केवल ज्ञानरूप आत्म्याचें एक रूप आहे. ज्यानें सर्व वस्तु चंद्रापेक्षां जास्त शुभ व झगझगीत दिसतात, त्यास काजळ म्हणावें काय? वस्तुतः जगत् म्हणजे अत्यंत तेजस्वी प्रकाश आहे व त्यास अज्ञानाचे कार्य मानावयाचें तर पाणी अझीचे कार्य आहे असें कां म्हणू नये? अमृतापासून विष कधीं निर्माण होऊं शकेल काय? त्याप्रमाणेच केवल ज्ञानरूप आत्म्याची हृश्य जग म्हणजे केवळ लीला आहे. व तें आत्म्यापासून निघतें, म्हणून तें ज्ञानाशिवाय दुसरे कांहींच असू शकत नाहीं. आहे तें सर्व आत्माच आहे, व हृश्य जगास अज्ञान म्हणावयाचें, तर ज्ञानाचे रूप कसें आहे हें कळत नाहीं, असें श्रीज्ञानदेव म्हणतात. जगरूपानेहि राहणाऱ्या आत्म्यास अज्ञान म्हणणे अन्यायाचे आहे. ज्यानें जग प्रकाशित होतें त्यास अज्ञान म्हणण्याचा अज्ञानवाद्यांचा हळु असेल तर सत्य विरोधी पद्धतीनें प्रदर्शित करावयाची

त्यांची पद्धत एकच आहे असें म्हणतां येईल. ज्यानें भूमिगत द्रव्य दिसतें त्यास अंजन म्हणतां येईल व सोन्याच्या मूर्तीला 'कालिका' म्हणतां येईल. वस्तुतः एका स्वयं प्रकाशी आत्मतत्त्वानें हैं सर्व ब्रह्मांड प्रकाशित झालें आहे; त्याच्या साहाय्यानेंच शानास जाणतां येतें, दृष्टीस पाहतां येतें व जगत् त्याचें रूप म्हणून राहतें. म्हणून हैं जग म्हणजे अशान आहे असें दाखविणें मूर्खपणाचें आहे. एकाद्या पेटीत लाख भरून त्यास अग्नि लावला, तर पेटी अग्निरूप होईल. व त्या पेटीच्या आंत व बाहेर अग्नीच राहील; त्याप्रमाणे जगाच्या आंत व बाहेर एक आत्माच प्रकाशमान आहे. जगत् म्हणजे आत्म्याचें स्पंदन आहे. त्यास अज्ञानवादी जर अशान म्हणत असतील, तर त्यांना वेड लागलें आहे असें मानतां येईल. केवलज्ञानामुळेंच 'अज्ञान' या शब्दास व 'अज्ञान आहे' या विधानास अर्थ प्राप्त होतो, हैं यांच्या लक्षांत कसें येत नाहीं, याचें श्रीज्ञानदेवांना आश्रय वाटतें. सर्व प्रमाणांनी अशान म्हणजे 'कांहीच नाहीं,' त्यास आपली जाणीव नाहीं व म्हणून त्याचें अस्तित्व नाहीं, हैं सिद्ध झालें, असें श्रीज्ञानदेव सांगतात. त्याचें कार्य किंवा फल कांहीच नाहीं व म्हणून त्याचें नास्तित्व उघड आहे. जगाचें शान अज्ञानामुळे होतें हैं अज्ञानवाद्यांचें मत श्रीज्ञानदेव खोडून काढतात. यावरून अशान असें म्हणावयाचें तर शान हैं एक अशानाचा गुण हाईल. अस मानणे म्हणजे काजळीपासून सोती निर्माण होतात किंवा राखुडा फुंकून दिवा लागतो, असे मानण्याइतकेंच मूर्खपणाचें आहे. जर चंद्रापासून भाजणाच्या ज्वाला निघाल्या; किंवा सूख्म आकाशापासून दगडाची उत्पत्ति झाली; किंवा अमृतापासून विष निर्माण झालें, तरच अंधकारमय अज्ञानापासून झगझगीत शानाची नामति होईल! म्हणून अज्ञानापासून शान प्राप्त होतें असें म्हणणे चुकीचें आहे. कारण शान झालें कीं अज्ञान नाहींसे होतें व शुद्ध व केवल शानच शेवटी शिळ्यक राहतें. म्हणून प्रकाशमान करजारा आत्मा व प्रकाशित होणारे जग यांमध्ये वस्तुतः कांहीच भेद नाहीं; दोन्ही एकच आहेत. याप्रमाणे श्रीज्ञानदेव अज्ञानवाद्यांना आपली चूक कबूल करायला लावतात व अवघे जग म्हणजे ब्रह्माचा प्रकाश आहे असें मानावयासु भाग पाडतात.

संताच्या रसाळ कथा

पुंडलिकाने भिरकावलेली बीट !

भक्त पुंडलिक जसा देवभक्त होता, तसा पितृ-भक्त पण होता ! तो श्रावणप्रमाणे आईबापांची सेवा करीत असे. त्याच्या त्या सेवेने पांडुरंग फार प्रसन्न झाला.

एक दिवस पुंडलिक आईबापांची सेवा करीत बसला होता. त्याच वेळी पांडुरंग त्याच्या भेटीसाठी घाऊन आला ! पांडुरंग भेटीसाठी आला असल्याचे पुंडलिकाने पाहिले, परंतु हाताने आईबाडिलांची सेवा चालूच ठेवली. हातांतले काम सोहून देवाच्या सरबराईसाठी तो घावला नाही ! आईबापांची ती सेवा पुंडलिकाला नियाचा जणुं इंश-स्पर्श च होता ! पण आज तर समोर इंश्वर च उभा ठाकला ! तेव्हां....

पुंडलिकान मनाशीं विचार केला—आपल्या घरी साक्षात् पांडुरंग आला खरा. परंतु हे त्याचे रूप दिसण्यापूर्वी ही सृष्टि काही मढे तर नव्हतीच. तो देवाला म्हणाला, “देवा, तू माझ्या भेटीसाठी आलास हे मी ओळखले, परंतु मी यावेळी मातापित्यांच्या सेवेत आहे. तू देव आहेस तसे हे आईबाप पण माझ्यासाठी देवच नाहीत कां ! तूंच तेवढा देव हे मला पटत नाही. घरच्या देवांची आवश्यक सेवा सोहून मला तुझ्या आदरातिथ्यांत यावेळी लागतां येणार नाहीं, थोडा वेळ तुला थांवावै लागेल. थांबशील ना ? राग नको मानू हो ! माझे हे म्हणणे तुला उद्धटपणाचे तर नाहीं ना वाटणार ? मला क्षमा कर.”

विठ्ठलाने परम संतोषाने त्याच्याकडे पाहून सित केले. पुंडलिकाने देवाला उभे राहण्यासाठी जवळची बीट त्याच्यापुढे सारली. पांडुरंग विटेवर उभा राहून पुंडलिकाची चाललेली सेवा कौतुकाने पाहत उभा राहिला !

आणि आजहि तो भक्तांचा लाडका विठ्ठल कमरेवर हात ठेवून विटेवर तसाच उभा आहे !

प्रत्यक्ष देवदर्शनाचे प्रलोभनहि निष्काम कर्मयोग्याला त्याच्या कर्मपासून चाळवूं शकत नाही !

● ●

नामदेवाची विठ्ठल-भक्ति

महाराष्ट्रांत नामदेव म्हणून एक थोर संत पुरुष होऊन गेला. नामदेवाचा काळ शानदेवाच्या वेळचा. शानदेव आणि नामदेव दोघांनी मिळून यात्राहि केली होती.

नामदेवानें पुष्कळ भजै रचली आहेत. तो विष्णुनामाचा गजर करीत एकटाच पंजाबांत गेला होता. तिंवे कांही काळ राहिला. शिखांचा जो धर्मग्रंथ ‘गुरुग्रंथसाहिब’ आहे त्यांत शानदेवाची कांही हिंदी भजै आहेत! यावरून नामदेवानें पंजाबांत कसें काम केले असेल याची कल्पना येईल.

नामदेवाचे वडील मंदिरांत जाऊन देवाची पूजा करीत असत. हा क्रम त्यांचा अखंड चालला होता. एकदा कांही कामानिमित्तानें त्यांच्या वडिलांना पूजेताठी थांबणे शक्य नव्हते. त्यांनी नामदेवाला बोलावून म्हटले, “नामदेवा, आज देवाची पूजा तुं कर.”

नामदेव मंदिरांत गेला. त्याने देवाची पुजा केली. शेवटी त्याने देवाच्या मूर्तीसमोर नैवेद्य ठेवला व भाक्तिभावाने म्हटले, “देवा, ही दुषाची वाटी मी तुझ्यासाठी आणली आहे. तू हँ द्रुष पिऊन टाक.”

असें महणुन नामदेव देव दुध केव्हां पितो याची वाट पहात तिथेच बसला. पुष्कळ काळ गेला. देवानें दुधाला तोंड लावले नाही, तर इकडे नामदेवानेहि तोंडांत कांही घातले नाही !

श्वेतर्टी देवाला आली दया. भक्तानें समर्पण केलेले दुष्ट देवाने पितृन् टाकले !

कर्माला लागणरे फलरूपी दूध देवाला आवडते हैं नामदेवाला कल्ल्यानंतर पुढे त्याने तें दूध कधीच स्वतः वापरले नाहीं. तो देवाला अर्पण करून नामानिराळा रहायला लागला !

एकनाथ महाराज

मराठी मनाची चांगली कचकचीत पकड ज्या चार-सहा संतानी घेतली आहे, त्यांपैकी एकनाथमहाराज हे एक आहेत. नाथांचा जन्म पैठणला इसवी सन १५३३ मध्ये भक्त भानुदासांच्या कुळांत झाला.

नाथांचे गुरु सुप्रसिद्ध जनार्दनस्वामी. जनार्दनस्वामी जनसेवेत राष्ट्रारे एक सिद्ध पुरुष होऊन गेले. ते सरकारी नोकर होते. नाथ शेवटपर्यंत जनसेवेची दृष्टि डोळ्यांसमोर ठेवून होते. समानशील साख्यी गिरजाबाईर्ही नाथांचा विवाह शाळा होता. त्यांची अमरकृति भागवत. ह्या ग्रंथालाच ‘एकनाथी भागवत’ म्हणतात. या ग्रंथांतील पहिले पांच अध्याय नाथांनों पैठणला लिहिले. बाकीचे अध्याय काशीला. हा ग्रंथ सन १५७३ मध्ये म्हणजे वयाच्या चाळीसाव्या वर्षी नाथांनी लिहिला. नाथ ज्या वेळी काशीला भागवत लिहून जनतेचीं पापें धुऊन टाकीत होते, त्याच वेळी गोस्वामी तुलसीदासजी आपली अमर कृति ‘रामचरितमानस’ उर्फ ‘तुलसीरामायण’ हा ग्रंथराज काशीलाच हातावेगळा करीत होते. केवढा योगायोग ! पुढे दोन वर्षांनी त्यांचे गुरु जनार्दनस्वामी वारळे.

नाथांनी शानेश्वरीचे संशोधन केले. हैं त्यांचे फार मोठे कार्य होय. कारण, शानदेव मराठी जनतेसाठी देवाने पाठविलेला निरोप्या आहे हैं त्यांनी ओळखले होते. शानेश्वरीला तोंवर तीनशे वर्षे झाली होती. त्या महान ग्रंथांत त्या वेळेपर्यंत पुष्कळच भेसळ झालेली होती. शानेश्वरी निखळ रूपांत मिळाल्यास जनतेचे कल्याण होईल हैं ध्यानांत बेऊन नाथांनी आपल्या परीने पुष्कळ भेहनत बेऊन शानेश्वरीचे संशोधन केले.

नाथांच्या परिवारांत त्यांचा अयाचित सेवक श्रीखंडया होता. नाथांच्या परिमळानें अनेकांना आकर्षित केले. त्यांत एक पंधरा-सौळा वर्षीचा देहानें आणि मनानें बलवान असा हा बाळ श्रीखंडया होता. सेवेसाठी आलों आहे असें महणून त्यानें आश्रय मागितला. नाथांनी त्याला आपल्या घरी ठेवून घेतले. पूजेसाठी चंदन उगाळणे, कुळे तोडणे, पाणी आणणे इत्यादि देवसेवेची कामे श्रीखंडया एकनिष्ठेने करीत असे, आणि चोबीस तास आनंदांत राहत असे. दहावारा वर्षे तो गुरुसर्वेत राहिला. शरीरानें कृश झाला, तरी गुरु-प्रेमानें पुष्ट होत होता.

त्याचैं तरुण वय लक्षांत घेऊन नाथांनी लोकनीतीस अनुसरून गिरजाबाई समोर त्याच्या विवाहाची गोष्ट काढली. ही गोष्ट निधाळ्यानंतर दुसऱ्या दिवशी कुणालाच न कळवतां हा गुपचुप निघून गेला. तो गेला तो गेलाच. तो कर्ही परतला नाही की पुढे त्याची कांही खवरहि कळली नाही. हरिरंगाने रंगलेल्या नाथांच्या मनाने घेतलें की अशा प्रकारे परमेश्वरानेच माझ्या घरी येऊन माझी सेवा केली. परंतु माझी कांहीच सेवा घेतली नाही. आणि त्याची कांही सेवा करण्याची गोष्ट काढल्याबरोबर तो निष्काम प्रभु माझ्या डोळ्यांत ज्ञानांजन घालण्यासाठी निघून गेला. ह्या प्रसंगानंतर कुणालाहि मानव रूपांत पहावयाचैं नाही, हरिरूपांतच पहायचैं, असा त्यांनी कायमचा निश्चय करून टाकला.

प्रतिभावान् कवि मुक्तेश्वर हा नाथांचा नातु (मुलीचा मुलगा) होय. नाथांनी वयाच्या सहासष्ठाव्या वर्षी (सन १९९९) गिरजाबाईसह, सर्व गांवकन्यांचा प्रेमानें निरोप घेऊन, आनंदानें गोदावरीत जलसमाधी घेतली.

तुलनेकरितां दोन्हीची आवश्यकता

कोण्या एका मंदिरांतील देवाच्या दर्शनानें लोकांचे रोग वरे होतात अशी त्या देवस्थानाची ख्याति होती. अनेक रोगी लोक त्यामुळे दर्शनासाठी तिथे येत. जे रोगी वरे झाले त्यांच्या नांवाची एक यादी त्या मंदिरांत लिहून टांगून ठेवलेली होती.

एक दिवस सॉक्रेटीस त्या मदिरांत गेला. निघे त्याला बरे झालेल्या रोग्यांची याढी दाखवण्यांत आली. ती पाहिल्यावर तो म्हणाला, “ह्या यादीबरोबर जे बरे झाले

नाहीत त्यांच्या नांवांचीहि यादी व्यायला हवी होती. अशांने दोन्ही याद्यांची तुलना करून त्यांचे तारतम्य उरवता आले असते.”

वस्तुचे सम्यक ज्ञान व्यायला दोन्ही बाजू समोर हव्या असतात.

पैगंबर महंमद आणि ईश्वर-दर्शन

पैगंबर महंमदाला लिहिणे—वाचणे नव्हते. तो अगदी साध्याभोव्या माणसासारखा राहत असे.

एकदां ईश्वरदर्शन व्यावें म्हणून पैगंबर समाधि लावून बसला. त्यावेळी ईश्वरांने एक चिठ्ठी त्याच्या समोर टाकली. पैगंबर म्हणाला, “अहला! मला लिहितां—वाचतां येत नाही रे!”

तेव्हां पैगंबरची अडचण लक्षांत घेऊन अखला निमूटपणे पैगंबरासमोर हजार ज्ञाला व त्यांने त्याला दर्शन दिले!

पैगंबर नेहमी म्हणत असे की, मी अशिक्षित होतो म्हणून मला ईश्वराचें रुप पहायला मिळालें. तथाचा शब्द ऐकायला मिळाला. मी जर शिकलेला असतों तर ईश्वरानें माझी कागदाच्या चिठीवर बोलवण केली असती. त्यावेळी माझ्या आणि परमेश्वराच्या मध्ये तो कागदाचा चिटोरा आडवा आला असता.”

साक्षात् ज्ञानाच्या आड तार्किक ज्ञान देणारों साधने येऊ नयेत एवढी काळजी नेहमी घावी लागते.

भक्ताची भूमिका

एकनाथ महाराजांचा गिरिजाबाईशीं विशाह शालेला होता. गिरिजाबाईचा स्वभाव, त्यांची वृत्ति नाथाच्या जीवनाशीं मिळती होती. कधी कुणी त्यांना गिरिजाबाई विषयीं विचारलें म्हणजे नाथ म्हणत, “देवानें अपार कृपा केली आहे माझ्यावर। नोकेच्या सहाय्यानें आपण नदी तरतो. हिच्या सहाय्यानें मला भवसागर तरतां येईल, आपण हिच्या मदतीने शीघ्र ईश्वर गाठूं.”

ह्या उलट, तुकारामबुवाला कजाग बायको मिळाली होती. ती त्याच्या विरक्त जीवनाशी एकरूप होऊं शकली नाही. त्यामुळे तुकोबाच्या घरी नेहमी ओढाताण चालत असे. तुकाराम म्हणे, “ईश्वराची माझ्यावर केवढी कृपा! त्यांने मला अनुकूल जी दिली नाही. नाहीतर मी संसारांत खचितच गुरफटलों असतों!”

मनाजोगती बायको मिळाली होती म्हणून नाथ कांहीं संसारांत आसक्त शालेले नव्हते. किंवा प्रतिकूल बायको मिळाल्यामुळे आपण तरणार नाहीं, त्यासाठीं मनाजोगती बायको शोधायला तुकाराम कांहीं बाहेर पडला नाहीं। थोडक्यांत, थोर मनाचीं माणसे मनासारखें शाळे तर ईश्वरकृपा पाहतात. आणि विरुद्ध घडले तर त्यांत हि त्यांना

ईश-कृपाच दिसते ! तुकारामाची बायको मेली तेव्हां त्याला त्यांतहि देवाची कृपाच दिसली. तो विठोबाला म्हणाला —

बाईल मेली मुक्त ज्ञानो । देवै माया सोडविली । विठो तुझे माझे राज्य ॥

“देवा, तुम्हा माझ्यामधे पडदा होता, तो आतां गेला, दोघांचे एकछत्री
शड्य झाले.”

सार हें की भक्ताला सर्व गोष्टीत देवाची कृपाच दिसते. अनन्य भक्ताच्या भूमिकेची ही व थोरवी आहे. अनन्य भक्त आत्मबोध कोणत्याहि प्रसंगी खंडित होऊन नये थाची सारखी काळजी घेत असतो आणि त्यामुळे नेहमी हरिंगीं रंगलेला असतो.

विनोबांनी ह्या दिशेने पाऊल कसें टाकावैं याची एक युक्ति शोधून काढलेली आहे. ते म्हणतात, “बाह्य घटनेचा पहिल्या क्षणाला आघात होऊं देऊ नका. दुसऱ्या क्षणी ज्ञाला तरी चालेल. कुणी विनोद केला. पहिल्या क्षणी हसू नका. कुणी मारलें, पहिल्या क्षणी रहू नका. प्रथम क्षणी हा भगवंताचा स्पर्श आहे असेंच वाहू दे. दुसऱ्या क्षणी वाटल्यास डोळ्यांतून गळू दे पाणी. आई मेल्याची बातमी कळली. पहिल्या क्षणी घका नको लागू देऊ. मनावर इतका ताचा मिळवा की पुढचे आपोआप साधत जाईल.”

“ धांवे जातीपाशी जाती ”

“तु कोवांनी आपल्या वाट्याची खतपत्रे इंद्रायणिच्या डोहांत बुडवून टाकलें व ते मजुरी करून गहुं लागले. मोडकेसे खोपटे आणि त्यांत चार दोन मडकी हात्यांचा मुख्य संग्रह होता. कण्या रांधाव्या आणि दाट-पातळ कसातरी काळ सारावा असें त्यांचे चालले होते.

स्था आदर्श गरीबीला एकच गालबोट कागळे होतें, महाराजांचे सापरे अप्पाजी
गुळवे सावकार स्थानी आपल्या लेकीला एक दुधती मैस दिली होती. महाराज
म्हणीचं दूध वासराला पोटभर पाजीत आणि उरलेले थोडे घरांत वापरीत असत.

एकदा नित्याप्रपाणे महाराज रात्री देवांत कीर्तन करीत असतां त्यांच्या घरांत चोर आले. चोरांनी तेवढी म्हैस पळविली? गांवाबाहेर वेरेचे दूर गेल्यावर त्या चोरांच्या हृदयांतल्या देवानें विकाळ रुप धारण केले, आणि एक भलासोठा टोणपा हातांत घेऊन तो त्यांना मारूं लागला. चोर श्राबरून गयावया करूं लागले. पण तो कांही सोडीच ना. तेव्हां त्यांनी परत जाऊन तो म्हैस झोपडीत जिथल्या तिर्थे बांधून दिली आणि आल्या वाटेने पळत सुटले. पंतु त्या अंतयांमी देवाने त्यांचा पिच्छा अजून सोडला नव्हता. तो म्हणाला “तुम्हांला अनुताप शाळा एवढे बसव नाही, गुन्हा जाहीर शाळा पाहिजे, तुम्ही देवांत जा. महाराजांना सर्व सामून त्यांची माफी मागा.”

‘देवाचा शब्द ऐकून ते भीत-भीत देवळांत आले. देवळांत ‘ब्रह्मभूत काय होतसे कीर्तनी’ हा रंग माबला होता. कीर्तन संपेपर्यंत ते तिथेच बसले.

शेवटी सगळी हकीकत त्यांनी महाराजांना जशीच्या तशी सांगून टाकली. तेव्हां महाराज त्यांना परोपरीने म्हणाले, “तुम्हाला गरज असेल तर ती म्हैर तुम्ही अवश्य घेनऊ जा. ती म्हैस आजपर्यंत मी माझी मानलेलीच नाही.”

परंतु चोरांनी तें कबूल केलें नाहीं.

महाराज घरी आले. त्यांचे आत्मनिरीक्षण चालू झाले—‘चोर माझ्याकडे कां आले असावेत? मागून त्यांना पश्चात्ताप वाटला हे ठीक आहे. पण त्यांना माझ्या घरी चोरी करण्याची मूळ प्रेरणाच तशी झाली? धावें जातीपाशीं जातीं हेच खरें. मी चोर असल्याशिवाय माझ्याकडे चोर येणे शक्य नाही.’ अशाप्रकारे त्यांचे आत्ममंथन चालले.

परिणाम हा झाला की दुसऱ्या दिवसापासून त्या म्हशीचे दूध घरी न वापरतां गांवांतल्या कोणातरी गरीबाच्या मुलाळा धावें असा रिवाज त्यांनी सुरु केला!

“पार्यांची वहाण पार्यां घरी”

एकदां एक ब्राह्मण वेद-व्युत्पत्ति शिकण्यासाठी मेहनत करीत होता. पण त्याच्या जड जिभेवर कांहीं केल्या अक्षरे बसेचनात, त्याला वाटले पंढरपुरला जावें म्हणजे पांडुरंगाच्या कृपेने विद्या येईल.

पण विटेवरच्या विठोबाचे विद्येशीं वाकडे असणार ह्याची त्या विचाऱ्याला कल्पना नव्हती, तो तिथें बराच काळ राहिला. त्याला तिथें ह्या भक्ति-सांप्रदायाची वरीचशी माहिती मिळाली. तेव्हां त्याच्या लक्षांत आलें कीं, इथें बहुतेक टोणप्यांचाच भरणा आहे. त्यांतल्या त्यांत नाहीं म्हणायला ज्ञानोबा आणि नाथ हे अपवाद दिसतात.

तेव्हां त्याला वाटले आळंदीला ज्ञानोबाच्या समाधीपाशी अभ्यास करावा, म्हणून तो आळंदीला आला. तिथेहि तीच गत झाली त्या विचाऱ्याची!

आतां तो ब्राह्मण वैतागळा व खाणेपिणे सोडून ज्ञानोबाच्या समाधीशीं घरणे घरून बसला. त्यावेळी तुकाराम महाराजांची कीर्ति आळंदीला सर्वांमुखीं झाली होती. जो तो म्हणत असे, तुकयांच्या वाणीतून वेद प्रगट होतो. हे सारे घरणे कन्याच्या कानी आलेच होतें. तो घरणे घरून बसला तेव्हां त्याचे चित्त तुकोबांच्याकडे घांव घेत होतें. अशांत त्याचा डोळा लागला आणि स्वप्नात ‘तुकोबाकडे जा’ असा ज्ञानोबांचा आदेश त्याला मिळाला.

जागा झाल्यावर तडक तो देहूला आला व तुकोबांना म्हणाला, “तुमच्यापासून मला बोघ घ्यायचा आहे. बोघासृतासाठी मी तुमच्याकडे आलों आहे.”

महाराज त्याला म्हणाले, “माझ्यासारख्या दुबळ्यापासून तुला कसें काय धामृत मिळणार बाबा !”

तो म्हणाला, “यहाराज, मला चकवू नका. मला शानदेवांनी तुमच्याकडे ठविले आहे. शानदेव माझ्या स्वप्नांत आले आणि म्हणाले—तुझे समाधान घराम करील, त्याच्याकडे जा. म्हणुन मी आपल्याकडे आलो असू. तेहांसे डावलू नका मला !”

तुकाराम भद्राराजांना त्याने असें शेखठोक उत्तर दिलें ।

त्यानंतर महाराजांनी त्याला उपदेश दिला. परंतु ज्ञानदेवांनी ह्या माणसाला इथ्याकडे पाठवावें याचें त्यांना अतोनात दुःख झालै. कुठें ज्ञानीयांचा राजा ज्ञानदेव अणि कुठें आपण याची त्यांना जाणीव होती. परंतु ज्ञानदेवांचा शब्द मोडणे महाराजांना शक्य नव्हते. त्यांनी त्याला एका अभंगांत विद्येचा—म्हणजे विद्येचा द सोहऱ्यान देण्याचा—उपदेश केला. पण तो त्या अभागी ब्राह्मणाला यटला ही. ती स्वारी निघून गेली. परंतु उपदेश करतांना स्वतःला नसतें महसूस येत आहे सें महाराजांना वाटले व त्यांनी एका अभंगांत म्हटले—

ज्ञानियांचा गुरु राजा महाराव | म्हणती ‘ज्ञानदेव’ तुम्हा ऐसे ॥१॥

ਮਜ ਪਾਮਰਾ ਹੋ ਕਾਧ ਥੋਰਪਣ । ਪਾਂਧੀ ਵਹਾਣ ਪਾਂਧੀ ਬੰਦੀ ॥ ੨ ॥

तुकाराम महाराज का लहान होते ? जर महाराष्ट्रांत एकच नांव ध्यायला गितले तर लें शानदेवांचे ध्यावें लागेल. पण दुसरें नांव ध्यां म्हटले म्हणजे ‘शानदेव काराम.’ तिसरें नांव मध्ये शिरायचे नाहीं असा हा थोर पुत्र होता पण नम्रता किती ? ही नम्रताच महानतेची किळ्डी असते.

— 8 —

लहान मुलांच्या आंकडीवर जुने आणि प्रसिद्ध औषध

जयकर्स चिल्डन्स कल्हलशन रेमेडी

三

सोल प्रो. जयकर ब्रदर्स, ६६, मरीन ड्वार्फ्व, मुंबई २.

स्टॉकिस्ट :

कांचनलाल वाडीलाल कं. — दबावझार, मुंबई २.

दैवी प्रेम म्हणजे माता-पित्याचे

ते अतुलनीय आहे

आई-बापें आपल्या मुलांस किती जपतात, व त्यांच्याकरितां काय काय करिता ह्याची कल्पना सहसा एकदम मनांत येत नाही; आणि त्याविषयीचीं उद्देरणे अगदों भिकार झोपडीपासून तों मोठ्या राजमंदिरापर्यंत सगळ्या नांदत्या इमारतीं जरी निरंतर भरलेलीं असतार, तरी त्यांजकडे तितके लक्ष जात नाहीं, ह्याकरिता आणि केवळ मासल्याकरितां त्यांतलीं एक दोन येथे सांगतों.

सदय आणि सुशील पित्याचीं गोष्ट क्षणभर असो; परंतु ज्याचे अंतःकाळ केवळ पाषाणासारखे, आणि ज्याच्याठार्यीं नीतिधर्माचे नांवदेखील नव्हते, आणि अजामिळ ब्राह्मणास एक मुलगा शाळा, त्याचे नांव त्यानें नारायण असें ठेविले, त्याला तो किती जीव की प्राण करीत असे, ह्याचे वर्णन वामनपंडितांनी एके ठिकाणी केले आहे; ते असें:—

श्लोक

ये ये नारायणा रे वद वद वचने गोड नारायणा रे
जेवीं नारायणा रे क्षुधित बहुत तुं आजि नारायणा रे
कोठे नारायणा रे त्यजुनि मज नको जाऊ नारायणा रे
मात्रे नारायणा रे तुजविण न गमे वेळ नारायणा रे १.
उष्णांत नारायण खेळताहे, गृहीच नारायण हा न राहे
नारायणा शीतळ पाज पाणी, नारायणीं रंगलि विप्रवाणी २.
नारायणा जें प्रिय खाद्य व्हावें, नारायणा ते अति शीत्र द्यावें
नारायणा मी करुं काय वाणी नारायणीं रंगलि विप्रवाणी ३.
नारायणावांचुनि मी न जेवीं, नारायणावीण न नीर सेवीं
नारायणा धुंडुनि शीत्र आणी, नारायणीं रंगलि विप्रवाणी ४.

नारायणासम शिशू त्रिजगांत नाही
नारायणीं न अणुमात्रहि दोष काहीं
नारायण प्रियतमा गुणरत्नाणी
नारायणस्मरणे रंगलि विप्रवाणी. ५.

ह्यावरून अजामिळाचा जीव नारायणावर किती होता, हे सहज लक्षांत येईल.

मुलांस उपदेशापर पत्र

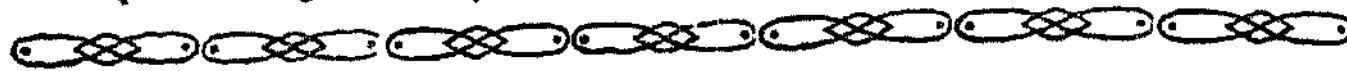

इंगलंडांत लॉडीं चेस्टरफिल्ड ह्या नांवाचा एक फार थोर पुरुष कांही वर्षांमार्गे होऊन गेला. त्याला एकुलता एक मुलगा होता. त्याचें सर्व प्रकारे हित करण्याविषयीं तो फार जपत असे. तो मुलगा बाहेर देशी प्रवासास गेला असतां, त्याच्या बापाने त्यास कांही पत्रे लिहिली, तीं सगळीं उत्तम बोधाने भरलेली आहेत. त्यांतला थोडासा उतारा येथे घेतोः—

“माझी कृपा संपादावी अशी जर तुक्की इच्छा आहे, तर आपल्या शिक्षकाची कृपा संपाद म्हणजे शाळे. तो जे शिक्षकील तें मनापासून शीक, आणि तो जे सांगेल तें मनापासून ऐकून त्याशीं सभ्यतेने वाग; म्हणजे त्याची कृपा तुजवर सहज होईल... दुसऱ्यावर दया करणे हें थोरपणाचें मुख्य लक्षण आहे, तें तुं धर...परोपकार करणे आणि खरे बोलणे हे मुख्य सद्गुण आहेत...संपत्ती, अधिकार आणि वैभव हीं आपणासून अन्याय, जुलूम, अथवा अपघात ह्यांच्या योगाने नाहीतशी होतील, परंतु आपल्या आंगचे सद्गुण जे आहेत, ते खरे खरे आपले आहेत. ते दुसऱ्याच्याने नाहीतसे करवणार नाहीत...विद्या संभावितपणा आणि सद्गुण हीं लोकांत मान मिळविण्यास व्यावश्यक आहेत...जे योग्य आहे, तें करण्यास तुं कधीं लाजूनको, असें तुला माझे फार आग्रहाचें सांगणे आहे. हे तुं विसर्ण नको...स्तुती करण्यास योग्य अशा पुरुषांच्या तोडची शाबासकी संपादण्याचा प्रयत्न कर...बोलण्याप्रमाणे वाग, तसें न वागणे हें मूर्खपण, अप्रामाणिकपण आणि मोठा अपराध आहे...ज्याचे ठारी सत्य नाहीं, त्याचे ठारी दुसरा कोणताही सद्गुण असावयाचा नाहीं, म्हणून तुं सत्याला घरून चाल...तुं जे एकदां करतो म्हणशील, तें करावयास कधीं चुकूं नको; मग त्यांत तुक्कें हित असो किंवा नसो...प्रत्येक क्षणापासून तुं आपलें कांहीं तरी हित साधून घे...वेळ व्यर्थ घारविणे हा अपराध फार मोठा आहे, तो तुं करूं नको.” हा बोध किती मोलाचा आहे पहा वरे! इतक्या आस्थेचा आणि इतक्या आग्रहाचा बोध बापाखेरीज इतरांच्या अंतःकरणातून बाहेर पडेल काय?

फार जुनी गोष्ट आहे. दाशरथी राम बनवासास निघाले तेव्हां त्यांची मातुशी कौसल्या हिला पराकाढेचे दुःख शाळे. तिने अतिशयित शोक केला, आणि त्यांच्या सांभाळाविषयीं पंचमहाभूतांची प्रार्थना केली.

आईचे ऋण कधीही फिरूं शकत नाही !

फ्रान्सचा बादशाहा नेपोलियन बोनापार्ट ह्याचा पराभव झाल्यावर त्याला सैट हेलिना नेटांत्र प्रतिबंधांत ठेविले. नंतर कांहीं दिवसांनी, तो फार आजारी पडल्याचे वर्तमान त्याची आई लेतिशिया हीस कळले. तेव्हां युरोपांतल्या राजांस तिने त्याविषयी एक विनांतिपत्र लिहिले. त्यांत असै आहे. “महाराज, मी नेपोलियन बोनापार्टाची आई आहें, त्याचा जीव मला माझ्या जिवापेक्षां अधिक प्रिय वाटत आहे. परमेश्वर अत्यंत थोर आणि अस्यंत दयाकू आहे, आणि आपण सगळे त्याच्या अंशांच्या सूर्ति आहांत. मी आपणांस हात जोडून पद्र पसरून मागतें की, कृत करून माझ्या बाळाचा बंद खुला करा आणि त्याला विपत्तीतून काढा. महाराज, आपण परमेश्वराचे प्रस्तुत प्रतिनिधि आहांत, ही माझी अनाथाची विनंति मान्य करा.” केवढे पुत्रप्रेम ! “म्हणोनि म्हणती भले न ऋण जन्मदेचे फिटे,” असै पंतांनी म्हटले आहे तें अगदी खरे आहे.

मोगल बादशाहा बाबर ह्यानें, कांहीं उपायांनी, आपल्या पुत्राचे मरण आपणावर ओढून घेतले, असै इतिहासांत लिहिले आहे, त्याप्रमाणे एकाचे मरण दुसऱ्यास घेतां येईल की नाहीं, हा विचार वेगळा आहे; आणि तसें घेतां याचयाचे नाहीं हे उघड आहे. तरी आपल्या समजुतीप्रमाणे बाबराने प्रयत्न केला, ही गोष्ट कांही खोदी नव्हे. हीवरून, त्याचे मन त्याच्या मुलाच्या सुखाकडे किती होतें हे कळून येते.

मनुष्यासु जगामध्ये उदरनिर्बाहार्थ जे व्यवसाय करावे लागतात, ते त्याची आई-बापैं त्यास ममतेनै शिकवितात, हा प्रकार आपण पावळोपावळीं पाहतो. त्याचे आपणांस फारसें नवळ वाटत नाहीं; परंतु मरण म्हणजे अगदी शेवटची आणि अत्यंत दुःखकारक गोष्ट आहे, ती सोसल्याचांचून कोणालाही गत्यंतर नाहीं हे मनांत आणून आणि आपल्या मुलास ती शांतपणे सोसतां यावी म्हणून सर हेत्री हावेलाक ह्या शर पुरुषाने शांतपणाने प्राण सोडतेवेळी आपल्या मुलास जवळ बोलावून म्हटले, “बाबा, घर्मशील मनुष्य कसा प्राण सोडितो तो पहा.” असै करण्याचा मुख्य हेतु असा की, आपल्या मुलाने घर्मनिष्ठ व्हावें, आणि आपणाप्रमाणे शांतपणाने मरावें. म्हणजे मुलावर एवढी प्रीति, की त्याला मरायला देखील शिकवावयाचे !

हरिभजनाचे महात्म्य

केशवस्वामीची कथा

केशवस्वामी या नांवाचे एक सत्पुरुष होऊन गेले. यांनी भक्तियोग साधला असून ते नेहमीं स्वेच्छेने पृथ्वीवर संचार करीत. एका एकादशीच्या समयीं केशवस्वामी विजापुरांत होते. हरिदिनीचे महात्म्य लक्षांत आणुन त्यांनी चवाट्यावरच हरिकीतंन आरंभिले. स्वामीची कीर्ति ऐकून त्यांच्या कीर्तनास हरतन्हेचे लोक जमले.

सभोवार हिलाल पेटवून उजेढे केळा द्योता. टाळमृदंगाच्या घोषांत स्वामी प्रेमभराने नाचून कीर्तन करीत होते. कीर्तन आठपण्याचा समय आलासै पाहून स्वामीनीं एका वृद्ध शिष्यास सांगितले, “आज एकादशी असल्याकारणाने सर्वज्ञा उपोषण असेल. तेबद्दां खिरापतीला सुंठसाखर वाटणेच प्रशस्त आहे. सबऱ्या तुं आतां बाजारांत जाऊन सुंठ व साखर घेऊन ये आणि त्याची खिरापत तयार करून वाट.”

स्वामीच्या आज्ञेप्रमाणे तो म्हातारा शिष्य बाजारांत गेला. त्याने एका दुकानदारास जागै करून सुंठ व साखर मागितली. दुकानदार डोक्ले चोक्लीत चोक्लीत उठला. त्याने दिवाबिवा लावण्याचा खटाटोप न करितां तो खुणेनेच सुंठीच्या पोत्याशीं गेला. त्याठिकाणीच बचनागाचे पोते ठेविलेले द्योते. अंधारांत व झोपेच्या साधारण गुंगीत भान न राहिल्यामुळे त्याने सुंठ म्हणून बचनागच त्या ब्राह्मणाच्या पदरांत बांधला. ब्राह्मणालाहि अंधारामुळे कांदी समजले नाही. नंतर साखर घेऊन तो ब्राह्मण घरी गेला. त्याने अंधारामध्ये सुंठ म्हणून तो बचनागच कुटला आणि त्यांत साखर कालवून सुंठसाखरेची खिरापत तयार केली.

केशवस्वामीवर न कळतां खिरापत खाली असतांना जो प्रसंग ओढवणार तो जाणून पांडुरंगांनी त्याचा प्रतिकार करण्याचे योजिले. खिरापतीमुळे मोठा अनर्थ होईल आणि कीर्तनांतील खिरापतीने मृत्यु प्राप्त झाला असा दुळीकिक होऊन केशव स्वामीच्या कीर्तनास कमीपणा येईल अशा विचाराने पांडुरंगांनी बचनागांतील विषाचे शोषण केले.

केशवस्वामी निःशंकमनाने कीर्तन करीतच द्योता. चारी प्रहर कीर्तन होऊन देवाला आरति ओवाळली. कथा आठपतांच सर्व खिरापत वाटण्यांत आली. कोणी कोणी ती खिरापत तर्फीच तोंडांत टाकिली. कोणी कोणी हरिप्रिलाद म्हणून तो पदरांत बांधून ठेविली. कथा आठपतांच सर्वेजन आपापल्या घरी निघून गेले.

सकाळ होतांच तो वाणी जागा जाहला तो अकस्मात् बचनागाचे पोते मोकळे केले असल्याचे त्याच्या नजरेस आले. ते पहातांच त्याला रात्रीची आठवण झाली. आपण गिन्हाइकाच्या पदरांत सुंठ म्हणून बचनागच दिला असे ध्यानांत येऊन ती विचारांत पढला. कथेला जमलेले प्रेमक्ल भक्त बचनागाने मरण पावळे असतील अशा कल्पनेने तो आपल्या चुकीबद्दल फार इलइकूऱ्यां लागला, या बातमीचा स्फोट होऊन आपले नांव जाहीर झाले म्हणजे आपणास कोणीहि रक्षणाकरितां मिळणार नाही म्हणून तो चिंतादुर झाला. आपल्या हयगथीमुळे इतक्या हत्या झास्यामुळे आपणास

नकींत पडावें लागेल या भीतीनें तो भयाकुल झाला. सर्वं चतुष्पादांतं निंद्य असलेल्या डुकराहूनही आपण नीच आहों असें वाढून तो वाणी पस्तावला. त्याला त्याचा प्राण जड वाढूं लागला. अखेर जीव देण्याचा बेत करून तो वाणी डुकान सोडून निघाला, तो शहरामध्ये कानोसा बेत चालला. शहरांत सर्वंत्र शांतता आहेसे जाणून तो घोटाळ्यांत पडला. तो लोकांना रात्रीचे कीर्तनाची आठवण देऊन त्यांच्याजवळ खिरापत मारूं लागला. कोणाजवळ खिरापत शिळ्डक नाही असें पाहून तो स्मशानभूमीकडे गेला. स्मशानभूमीतही सामसूम पाहून तो आश्रयचकित झाला. त्याला कांहीच समजेनासें होऊन तो केशवस्वामीची गांठ घेण्यांकरितां गांवांत गेला. यावेळी केशवस्वामी स्नान करून चवाठ्यावरील देवळांत पांडुरंगाचे दर्शन करण्याकरितां आले होते. त्या देवळांतील मूर्ति धातूची असल्यानें नेहमी चकचकीत असे. याप्रसंगीती मूर्ति नीलबर्ण बनली होती. तो चमत्कार पाहून स्वामी विचार करूं लागले. मूर्तीचा पालटलेला रंग पाहण्याकरितां गांवांतील स्त्रीपुरुषांची देवळांत दाटी जमली. त्यांतच तो वाणीहि तेथे प्राप्त झाला. त्यानें केशवस्वामीचे चरण घरून रात्री घडलेला बचनागाचा वृत्तांत सांगितला.

वाण्याचा वृत्तांत ऐकतांच केशस्वामीला मूर्तीच्या निक्षया रंगांतील भावार्थ समजला. त्यांचा कंठ सद्गुरुदित झाला. त्यांच्या नेत्रांमध्ये प्रेमाश्रू लोटू लागले. ते देवापुढे हात जोडून बोलले “हे दीनदयाळा, विडला ! हे कालचें घोर निमित्त टाकून तू आपले विश्वद सत्य केलेस. अनेकांचे प्राण वांचावण्याकरितां तू बचनागाचें विष शोषून नीलवर्ण बनला आहेस. प्रल्हादानें तुझें नाम जपल्या कारणानें त्याच्या पेल्यांतील महाविषाचें अमृत झाले आणि या यःकश्चित् बचनागाचा तुङ्यावर अम्मल कसा बसला ? तू सर्वोत्तम वरिष्ठ देव आहेस. ज्याच्या नामस्मरणानें शंकराचा देहदाह शमन झाला त्याला बचनागापासून झालेली बाधा पाहून मला कौतुक वाटते. ज्यानें कालिथासारखा महा विषधारी सर्प पायांनी तुडविला त्याला बचनागामुळे काळिमा प्राप्त व्यावी हें मोठेच नवल नव्हे कां ? आपल्या स्तनांमध्ये विष भरून पूतनेनें तुला ज्या विषाचें पान करविले त्यापेक्षां बचनागाचें विष जास्त भर्यंकर आहे हें दाखविण्या करितांच देवा; तू शामवर्ण झालास काय ? आज अमृतालाच मरण आले असें मला वाटते. अंघारांत सूर्य अडखलेल, पापाच्या योगाने भागरिशी मलीन होईल, गवताच्या भारानें पृथ्वी वांकेल; पर्वतांना भिऊन वज्र पळ काढील; भुकेच्या पीडेन क्षीरसागरही लस्त होईल; कुबेरालाई दारिद्र्याची पीडा होईल; पण पांडुरंग, तुला विषाची बाधा होणे शक्य नाहीं दासांची कीर्ति वाढविण्यासाठीच तू ही अशी लीला दाखवितोस हेच खास. आतां कृपा करून तू सोज्वळ रूप धारण कर.”

अशी स्तुति ऐकतांच पांडुरंगांनी आपलें पूर्व स्वरूप घोरण केले. तें कौतुक पाहून सर्व लोकांना हरिकीर्तनाचें महात्म्य समजून आले. तो वाणी पश्चात्ताप पावून विरक्त बनला. त्याने प्रपंचाची यातायात सोहऱ्य देऊन केशवस्वार्मीचे चरण घरिले आणि त्यांच्या सहवासानें हरिभजनात काळ घालवून देहाचें सार्थक केले.

सुविचार संग्रह

—संत विनोदा

३३५. संन्यास ही नोट आहे. कर्मयोग नाणे आहे. किंमत एकच.

३३६. बुद्धीनें कळतें, पण धृतीशिवाय वळत नाहीं.

३३७. मर्यादेच्या पोटचा अभिमान शोभतो. उपयुक्तहि आहे. कारण, अधित आहे.

३३८. 'पत्' म्हणजे पडणे ह्याकरून 'पति' आणि 'पत्नी' हे शब्द श्रुति असते. पाणिनि 'पा' म्हणाचे पाळणे ह्यावरून हे शब्द लावतो. पहिली आध्यात्मिक विवित आहे, दुसरी शान्तिक व्युत्पत्ति.

३३९. नारळाप्रमाणे बाहेर विरक्ति आणि आंत भक्ति असेल तेथेच प्राप्ति.

३४०. अहंता, अस्मिता आणि एकता स्वतः सिद्ध आहेत.

३४१. पांच उपासना — (१) प्रियोपासना (२) सत्योपासना (३) समोपासना (४) ज्ञानोपासना (५) शान्तोपासना

३४२. लहानपणीं कोणी शिव्या दिल्या कीं त्याला म्हणावै, 'माझा तुला शिव्या देण्याचा हुक्म आहे.' जर त्याने शिव्या देण्याचे सोहून दिले, तर आपले नाम झाले. दसेच चालविले, तर आपल्याला हुक्म मानणारा एक चाकर मिळाला. आनी पुरुषाची अशी बालवृत्ति असते. ह्याचेच नांव 'नराणां च नराधिपः'

३४३. नीतितत्त्वांचा आधार ज्याने ईश्वरावर ठेवला त्याने खोल पाषावर मारत रचली.

३४४. ईश्वराच पृथक्करण—मंगल भाव.

३४५. आकार म्हणजे विकाराचा स्फोट.

३४६. गृहस्थ शिक्षक होऊं शकत नाही. कारण, तो अन्य कर्तव्यांनी बांधलेला आणि उच्च घ्येयालाहि अपुरा पडतो. संन्यासी आदर्श शिक्षक होऊं शकेल, पण तो ज्ञानाच्या मालकीचा, विद्यार्थ्यांच्या 'हातचा,' नव्हे. महणून वानप्रस्थ हाच विद्यार्थ्यांच्या मालकीचा शिक्षक उरतो.

३४७. दोन धर्माचा कधींहि झागडा नसतो. सर्व धर्माचा अधर्मार्थी झागडा आ.

३४८. जगांत केवळ देवाची इच्छा आहे आणि ज्याची इच्छा देवाची इच्छेत मिसळून गेली त्याची आहे.

३४९. संत मोक्षस्पर्शी वैराग्य बाळगतात म्हणून त्यांच्या संगतीनें जगासंसार-साधक संयम लाभतो. सूर्य उष्णतेनें जळत आहे म्हणून आमच्या देहांत! अंश उष्णता राहते.

३५०. चेतनासारखे चेतन असून जडाचा मोह राखणें किंवा जडहृत हे ह्याला काय म्हणावें?

३५१. खरें अर्थशास्त्र, खरें आरोग्य-शास्त्र, सर्व ‘खरी’ शास्त्रे मोक्षानुभुआहेत.

३५२. सृष्टि म्हणजे देवाची आरती. पूजा यथासांग होऊन चुकली आपला नमस्कार तेवढा वाकी उरला आहे.

३५३. काल, आज आणि उद्यां ह्यांचा आत्मा हा एकच सांघा आहे.

३५४. देवाच्या प्रेमल स्वभावामुळे देव जगत्-पति.

संतांच्या पुरुषार्थामुळे देव सत्-पति.

माझ्या प्रार्थनेमुळे देव मत्-पति,

३५५. भवभूति म्हणतो, “फुलांचें स्थान पायांखालीं नाहीं, मस्तकावर आहे मस्तकावर खरें. पण आपल्या नव्हे. वृक्षदेवतेच्या.

३५६. आजपर्यंत मेलो नाहीं म्हणून ह्यापुढेहि मरणार नाहीं, अस अनुमान क नको. आजपर्यंत मेलों नाहीं म्हणूनच ह्यापुढे मरावें लागणार आहे, असें अनुमान क

३५७. यश ‘इष्ट’ काम-धुक आहे, अनिष्ट काम पुरवणारा नाहीं.

३५८. ‘विश्वनाथ’ हा देवाच धंदा. ‘दीन-नाथ’ हा धर्म.

३५९. माझें कांहीं नाहीं. सर्व माझें आहे. मी सर्वाचा आहे.

३६०. प्रत्यक्ष तत्वे सोहऱ्यें मानीव लोक-संग्रहाच्या पाठीस लागू नये.

३६१. त्यागानें पापाचें मुद्दल फिटतें. दानानें पापाचें व्याज चुकतें.

३६२. गीर्तेंत सांगितलेले “अशास्त्र-विहित घोर तप” कोणते? —विषय सक्त संसार.

३६३. अर्थ म्हणतो, ‘हक्काचे रक्षण करणे हे कर्तव्य आहे.’ धर्म म्हणतो, ‘कर्तव्य करीत राहणे हा हक्क आहे.’

३६४. साधन अल्प असो, पण उत्कटता तारील.

३६५. कर्माची नियामके—(१) प्रसंग (२) प्रारब्ध (३) प्रजा.

३६६. “कोऽहं” च्या उत्तरावर कर्तव्याचा निर्णय अवलंबून आहे.

३६७. ‘हवेची खोली’ म्हणून एखादी स्वतंत्र खोली नाही. सर्वच खोल्यांतून हवा पाहिजे. तसें, धर्म म्हणून स्वतंत्र विषय नाही. सर्व व्यवहारांत धर्म पाहिजे.

३६८. रोप जमिनीत लावले म्हणजे त्याला जमिनीतून पोपण मिळते, तसें चित्त आत्म्यांत रोवले म्हणजे त्याला आत्म्यांतून पोपण मिळते.

३६९. स्व-धर्म ठरवावा लागत नाही. कारण आपण कांहीं आकाशांतून अचानक पडलेलो नाही. आपल्यामार्गे प्रवाह आहे. स्वधर्म ह्या प्रवाहानें ठरतो.

३७०. ‘भुताला भागवताचा आधार’ मिळून शकतो ह्यांत भागवताचाहि दोष आहेच.

३७१. सर्व जगाचे ऐक्य करण्याची कल्पना शोधून काढणे सोरे आहे. पण स्वतःच्या मनांतला क्रोध जिंकणे कठिण आहे,

३७२. ‘राष्ट्रा’ म्हणजे निष्काम आराधना.

३७३. जिथे पावित्र्य तिथे सौंदर्य. जिथे सौंदर्य तिथे काव्य.

३७४. ‘धर्माद् अर्थश्च च कामश्च च’ हे टेकीस आलेल्या व्यासांचे वचन आहे. त्यांची इच्छा ‘धर्मानुमोक्षः’ असें म्हणण्याची आहे.

३७५. आत्म-शक्तीच्या इयत्तेवर ईश्वर-शक्तीची इयत्ता अवलंबून आहे.

३७६. ‘पर’ म्हणजे ‘दुसरा’ तसेच ‘पर’ म्हणजे ‘श्रेष्ठ.’ दुसऱ्याला आपल्या-पेक्षां श्रेष्ठ मानून चालवें ही साधकाची मनोभूमिका.

३७७. आकाशांतून जसे भौतिक वारे वाहत असतात, तसे आध्यात्मिक वारेहि वाहत असतात. ह्या वान्यांचा उगम मुक्त पुरुषांपासून असतो. ह्यांच्या अव्यक्त स्पर्शानें बदांचे मुसुकु होतात.

३७८. भक्त प्राण-वृत्तीने राहतो. म्हणजे मनोवृत्तीन राहत नाही. निवासन होऊन राहतो.

३७९. नृसिंहाची पूजा, प्रलहादाचे अनुकरण.

३८०. ज्या त्यागांतून अभिमान निर्माण होतो तो त्याग नव्हे. त्यागांतून शांति

लाभली पाहिजे. विषारी हवेचा मी त्याग केला, ह्यांत मी विशेष काय केले? माझी शांति मी मिळविली. अखेरीस अभिमानाचा त्याग हाच खरा त्याग.

३८१. मुक्कामावर पॉचण्याच्या उत्सुकतेमुळे रस्ता विघ्रूप बाटतो. पण तोच मुक्कामावर पॉचण्याचें साधन आहे हैं विसरूं नये. लवकर पॉचण्याची तळमळ असेल, तर पावलैं वेगानें टाकावी.

३८२. काम-क्रोधांनीहि ज्ञान सिद्ध होतें. ह्या ज्ञानाला आपण विनवृं शकलौ, तर काम-क्रोध शमतील.

३८३. यत्तद्+विपश्-चित्+मत्-पर=स्थितप्रश्.

३८४. मनुष्य किंतीहि विद्वान असो, त्याचैं ज्ञान जर देहांत मावत असेल, तर ह्या ज्ञानाचैं माप उधडच आहे.

३८५. उपयोगिता हें धर्मचिं शरीर आहे, चित्त-शुद्धि आत्मी.

३८६. शानदेवाच्या भाषेत गीतातत्व ‘नित्य-नूतन’ आहे. जे नित्य-नूतन तंच सुनातुन.

३८७. साधकानें जगाची स्मारकशक्ति वाढण्याचे उपाय शोधावे.

३८८. अर्जुन विचारतोः इच्छा न सतां हि मनुष्य पाप कशामुळे करतो ।
इच्छा असरते महान् करतो ।

३८९. वेद “एक सत्” म्हणतो, पण त्याकरोबरच “विप्रा बहुधा वदन्ति” असेही म्हणतो. ‘मूढा बहुधा वदन्ति’ म्हणण्याची त्याची तयारी नाही. ह्यांत वेदाची अविरोध—वृत्ति दिसून येते.

३९०° (१) चित्तशुद्धि (२) देशसेवा (३) विश्वप्रेम (४) देवपूजा,

३९१. 'तव्य'-भावना हा सात्त्विक मनाचा एक रोग आहे.

३९२. “तुम्हांला भोग सुटत नाहींत, तर निदान देवाच्या नांवाने भोगा.”
“तुम्हांला भोग सुटत नाहींत, तर देवाच्या नांवाने भोगू नका.”

३९३. देह-तमस्, इंद्रिये-रजस्, बुद्धि-सत्त्व, आत्मा-गुणातीत.

३९४. सिद्धि दोन प्रकारच्या आहेत—(१) वैराग्य-साधक आणि (२) ऐश्वर्य-साधक. पहिल्या मोक्षानुकूल आहेत, दुसऱ्या मोक्षविरोधी.

३९५. अभ्यासांत लांबी, रुंदी आणि खोली तिहीची आहे. लांबी—दीर्घकाळ.

रुदी—नैरंतर्य, खोली—सत्कार.

३९६. गुणवंताची उपासना सगुण म्हटली, तर गुणांची उपासना निर्गुण टली जाईल.

३९७. लक्ष्मी, शक्ति आणि सरस्वती ह्या (अनुक्रमे वैश्य, क्षत्रिय आणि लक्ष्मीच्या) राखीव देवता आहेत. सेवादेवी ही एकच सार्वजनिक देवता आहे.

३९८. सत्त्वोदय—बुद्धि, सत्त्वोत्कर्ष—इंद्रियजय, सत्त्वशुद्धि—भक्ति.

३९९. तुळें तें तुळें आणि माझें तेंहि तुळें,—असा अद्वैताचा विनियोग आहे. अरण, माझें अद्वैत—ज्ञान मला लागू आहे. दुसऱ्याला नाहीं.

४००. आलस, अज्ञान आणि अश्रद्धा हे तीन ‘महारिपु’ आहेत.

४०१. संसाराच्या खोलीला भिजं नको. तुला पोहून पृष्ठभागावरूनच जायचे पाहे ना ! की आंत त्रुडायचे आहे ?

४०२. ‘सर्व—भूत—हित’ ही निर्गुण उपासना आहे. ती नीतीची बाब्य कसोटी इमजून ‘जनहितवादा’शी तुलना करणे योग्य नाहीं.

४०३. लोकसेवा नम्र कर्तव्य आहे. लोकसंग्रह थोर अधिकार आहे.

४०४. ‘द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिव्यासितव्यः’ अशी श्रुति आहे. श्यापिकी श्रोतव्यादि तीन द्रष्टव्याचीं साधने मानन्यांत येतात. पण द्रष्टव्यादि तीन निदिव्यासितव्याचीं साधने मानणेहि शक्य आहे.

४०५. देहसंबद्धता—बद्ध, देहव्यतिरिक्तता—बुद्ध, देहातीतता—शुद्ध, देहरहितता—मुक्त.

४०६. व्यापक विश्व—संस्था, मर्यादित मानव्य—संस्था व विशिष्ट शरीर—संस्था ह्या मनुष्याच्या तीन सहज संस्था आहेत. श्यांकीच बंधन आहे. ह्यांतूनच मोक्षाचा रस्ता आहे.

४०७. सांकेतिक विज्ञान, नैतिक विज्ञान, भौतिक विज्ञान, आध्यात्मिक विज्ञान.

४०८. पाणिनीचा उत्तम पुरुष तोच भगवंताचा पुरुषोत्तम.

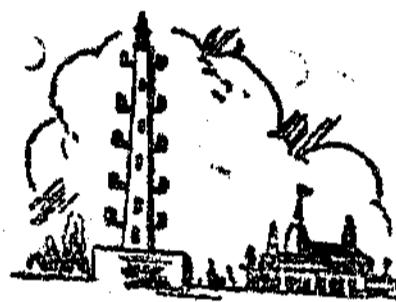
४०९. सूर्यांचीच नव्हे तर जलसूर्यांचीहि प्रभा पडते. जानांचीच नव्हे तर आभासांचीहि कदर होते.

४१० हिमालय सुंदर आहे. पण त्याच्या सुंदरतेविषयीची माझी कल्पना याचन

सुंदर आहे. ह्याचे कारण काय? आत्म्याच्या सुंदरतेची बरोबरी जड वस्तूची सुंदरता कशी करणार?

४११. परोपकाराची कमें चित्तशुद्धि करतील, पण निरहंकार वृत्तीने केला असतील तर.

४१२. 'श्रुतिवचनाला अर्थाचा बोजा होत नाही' असें आचार्य म्हणतात ह्याचा अर्थ श्रुतिवचन वाटेल तितका बोजा सहन करते असा आहे, वाटेल तसेल बोजा सहन करते असा नाही.

—दारिद्र्य, प्रेम, अभ्यास आणि भूक ह्या चार गोष्टीच्यै जीवनांत महत्त्व आहे दारिद्र्यामुळे काय होते ? माणूस आपल्या मित्रांना व नातलगांस मुकतो. प्रेमामुळे भीती आणि लाजलज्जा त्याला सोडून जाते. अभ्यासामुळे माणूस सुखासीनतेला व शोपेला पारखा होतो. आणि भुकेमुळे माणसाची चव-रुची नाहीशी होते व तो पोघणाला पारखा होतो.

—प्रेम, संपदा व अन्न ह्या बाबतीत नेहमीं समाधान वृत्तीने वागणे, आहे त्यांत समाधान मानून रहाणेच ठीक असते; परंतु तपश्चरण व भक्ति करावी तेवढी थोडीच. तेथे समाधान कामाचे नाहीं.

— माणसानें पैशांची काळजी घेतली पाहिजे; आणि त्याहीपेक्षां त्यानें आपली पत्नी व मुलें लांची काळजी वाहिली पाहिजे. आणि त्यांच्याही पेक्षां सर्वोत जात काळजी जर कचाची वहायची असेल तर ती आपल्या अंतरांत वास करणाऱ्या आत्म्याची.

खिस्ताचै पुण्य-समरण

*** *** *** *** *** *** *** *** *** ***

जगांत कोणीही बावनकशी सोनें नाही

खिस्त-जयंति नुकतीच आमच्या खिस्ती वांधवांनी थाटांत
साजरी केली. खिस्त-देवाच्या जीवनांत किती तरी
आश्र्यकारक घटना घडून आल्या. त्यांच्या अंतः-
करणांत सर्वांभूतीं असीम प्रेमभाव होता.
त्यांच्या जीवनांतील पुढील १२ प्रसंगां-
वरून वाचकांस याची प्रचीति येईल.

“धर गरिबांना वाट”

एकदां एक श्रीमंत तरुण येशूफडे आला आणि म्हणाला, “तुम्ही थोर पुरुष
आहांत. मला उपदेश द्या.”

भगवान येशू म्हणाला, “हत्या करू नको. व्यभिचार करू नको. खोटे बोलूं
नको. चोरी करू नको. कुणाला दुखवूं नको. आपल्या आईबापांना मान देत जा.”

तो तरुण म्हणाला, “या गोष्ठी तर मी करीतच आलो आहे. मला कांदी
विशेष उपदेश द्या.”

येशूने त्याला न्याहाळून पाहिलें व म्हटलें, “एका गोष्ठीची तुझ्यांत उणीच
दिसते. तुझ्याजवळ जें कांदी आहे तें विकून त्याची रक्षम गरिबांना वाढून दे.”

येशूचा हा उपदेश ऐकतांच तो तरुण वेचैन झाला. झाला कांदी सुनेना. तो
तिथून निघून गेला. कारण, तो फार श्रीमंत होता.

तो तरुण निघून गेल्यावर येशू आपल्या शिष्यांना म्हणाला, “देवाच्या राज्यांत
श्रीमंताला प्रवेश मिळणे फार फार कठीण आहे. एक वेळ सुईच्या नेव्यांतून उंट
जाऊं शकेल, परंतु श्रीमंताला देवाच्या राज्यांत प्रवेश मिळणे कठीण आहे.”

आपल्याजवळच्या वस्तूचा समजून उमजून त्याग केला म्हणजेच परिवर्तन होते.

• •

खिस्त आणि दुराचारी बाई

हा येशू खिस्ताच्या जीवनांतील प्रसंग आहे. एका बाईच्या हातून कांदीं वाईट
वागणे घडले होते. तिच्या या गैरवतीनाची चौकशी करून योग्य तो न्याय देण्यासाठी
पंच जमले. त्यांनी चौकशी केली. बाई दोपी आहे असे सिद्ध झाले. पंचांनी निकाल
फर्माविला—बाईने घोर अपराध केला आहे. या अपराधाला देहांताशिवाय दुसरी शिक्षा
देतां येणार नाही. तेव्हां सर्वांनी दगड मारून तिला देहांतून सोडवावे.

निर्णय ऐकण्यासाठी बरीच मंडळी जमली होती. त्यांनी हा निर्णय ऐकला पापाची, अन्यायाची चीड असलेल्या त्या समुदायाचे हात दगड, गोटे गोळा करण्यासाठी पुढे सरसावले. त्या बाईच्या सुदैवामें खिस्तदेव त्यावेळी तिथे पोचले होते. समुदायाला असलेली अनाचाराबद्दलची चीड पाहून खिस्तदेवांना वरै वाटत होते. परंतु त्याबरोबरच जगांत कुणीहि बावनकशी सोनें नाही, याची त्यांना जाणीव होती. म्हणून न्यायदानांत दया मिसळण्याची त्यांना गरज वाटत होती.

संतत समुदाय दांतओठ खाऊन, डोळे फाडफाहून त्या बाईकडे पहात होता सर्वेजण बाल्या वर सरसावून गोट्यानिशी सज झाले होते. आतां त्या बाईक दगडा-गोट्यांची वर्षा होणार, इतक्यांत सिस्त्रदेव उठले. म्हणाले, “ह्या बाईक खरोखरच अपराध केलेला आहे. अपराधाला योग्य अशी शिक्षाहि तिला दिली गेली आहे! तुमच्यांतील अनाचाराबद्दलची तीव्र नापसंती तुमच्या चेहऱ्यावर आणि कुर्तीतून मला दिसत आहे. मला वाटते, तिला दगडांनी ठेचा. ती त्या शिक्षेला ‘पात्र’ आहे.”

सर्वोच्चा हातांतील दगड त्या बाईच्या रोखानें धाव घेण्यास अति उत्सुक होते. लोकांचा धीर सुटत होता. खिस्तदेव पुढे म्हणाले, “मारा ठेचा; अवश्य दगड मारा. दगडांनी तिळा जिवंत गाडा, परंतु माझी एकच विनंति आहे. तुमच्यापैकी जो अति निर्मळ असेल, ज्याच्या मनाला कधीहि पाप शिवले नसेल त्यानेच पहिला गोटा मारावा. पापाच्या नाशासाठी अशा पुण्यात्म्याचाच पहिला गोटा सुद्धं दे। तेव्हां आतां पुण्यात्म्याकडून होजें दे सुरवात.”

खिस्तदेव शांतपणे सर्वांच्याकडे पाहत उभे राहिले. अपराधी बाई खाली मान घालून सर्वांच्यामध्ये अश्रु गाळीत उभी होती. खिस्तदेवांच्या वरील उद्भारानंतर प्रत्येकाला आपापत्या हृदयांतील धाण दिसून लागली. कारण प्रत्येकाच्या हातून कांहीं ना कांहीं दोष घडला होताच. दरेकाला पापाचा विटाळ हा झालेला होताच. तिथें कुणिचि सोवळा नव्हता ! तेव्हां प्रत्येकजण हळूंहळूं गोटा जागच्या जागी ठाकून सटकूं लागला.

थोड्या वेळांतच समुदाय पांगला. शेवटी त्या स्थळीं खिस्तदेव आणि ती वार्द दोर्भेच राहिली. तेव्हां खिस्त देवार्नीं तिळा बोघाच्या चार गोष्टी सांगून प्रेमाने निरोप दिला.

विश्वाचें परीक्षण करणारा बहुतेक स्वतःला निर्दोष समजून बसुलेला असतो.

डिसेंबर १९६६

या महिन्यांत बाहेरगांवचे भक्त नाताळचे सुट्टीमुळे बरेच येऊन गेले. तसेच यात्रा स्पेशल मोटारीने व शाळेतील मुलांमुलीच्या सहली पुष्कळच येऊन गेल्या. कांही कलाकारांनी श्रीपुढे हजेरी दिली ती खालीलप्रमाणे :—

कीर्तन

श्री. ह. भ. प. सदाशिव बाळाजी टेमगिरी. मु. गणेगावची तुरेजठी, ता. शिरुर जि. पुणे.

सं. गवई विठ्ठलराव मराठे यांची कीर्तने ४ शाळी.

कार्तिक वा। ११ व श्रीशानेश्वर महाराज पुण्यतिथी व मार्गशीर्ष शु. ११ व श्री दत्तजयंती अश्या शाळी.

गायन

श्री. इंदूमती नामदेव गोरे, मुंबई. श्री. बाबुले भास्कर करमरकर (चारी) वाकोला—मुंबई ५५, श्री. प्रभाकर कृष्णाचारी. सांताकूसा—मुंबई. श्री. जगन्नाथ सखाराम चारी, मुंबई, श्री. रामन् नटेशन, मुंबई, कुमारी लिलावती दक्षिणामूर्ती, मुंबई, श्री. शाल्व राज पिले. (भक्तराज) जगलपूर, श्री. मंजुळा हौसा कोल्हापुरकर शु. अहमदनगर.

गीतरामायण

श्री. केशव बाळकृष्ण कुलकर्णी, बुधवार पैठ ६७७ पुणे.

भजनी मंडळ

श्रीसाईनाथ भजनी मंडळ अमरावती (वन्धाड)

श्रीदत्तजयंती

श्री दत्तजयंतीप्रियर्थ श्रीचे समाधी मंदिरांत सायंकाळी श्री दत्तजन्म—कीर्तन (पाळणा) तीर्थप्रसाद मे. माननीय कोर्ट रिसीव्हर, भा. ग. पोतनीसप्ताहेव यानीं स्वतः हजर राहून या कार्यक्रमास शोभा आणली. रात्रौ श्रीदत्तजयंतीप्रियर्थ गांवांतून रथाची मिरवणूक होऊन हा कार्यक्रम समाप्त क्षाला.

मोठ्यांच्या भेटी.

१ मे. ना. अमृतलाल यादव, समाज कल्याण—मंत्री, राजस्थान

२ मे. नटवरलाल भगवती, रिटायर्ड सुप्रीम कोर्ट, जज्ज.

३ मे. पी. एन्. भगवती, जज्ज, गुजराथ—हायकोर्ट.

४ मे. के. ए. जी. अर्थगार, जज्ज म्हैसूर, हायकोर्ट

५. मे. एस. एम. मत्मिनथ, रिटायर्ड जज्ज, म्हैसूर हायकोर्ट व चेअरमन म्हैसूर ऑफिशीयल भाषा समिती.

शिर्डीस हवा चांगली आहे, रोगराई कांहीं नाही. थंडी पहांटे पडत आहे.

MATUNGA CLEANING WORKS

ESTD. 1934

Prop. S. V. PRADHAN

MODI NIWAS, BOMBAY 19

Washers, Dyers and Dry Cleaners.

A Pleasure to You—A Satisfaction to Us

Chemical Cleaners, Super Fine Darners

Master Dyers

FOR

Cotton, Woollen, Silken & Jari Whole Cloths